

ՇԱՐԱԴՐՈՒԹԻՒՆ ԱՄՍԱԿԱՆ

Ա Ջ Գ. Կ Ր Օ Ն Ք. Բ Ա Ր Ո Յ Ա Կ Ա Ն
Ի Մ Ա Ս Տ Ա Ս Ի Ր Ո Ւ Թ Ի Ւ Ն. Գ Ի Տ Ո Ւ Թ Ի Ւ Ն
Բ Ա Ն Ա Ս Ի Ր Ո Ւ Թ Ի Ւ Ն

ՆՈՐ ՇՐՋԱՆ — ՀԱՏՈՐ ՀԻՆԴԵՐՈՐԴ

ՏԵՏՐ ՀԻՆԴԵՐՈՐԴ — ՄԱՅԻՍ 1874

Ա. Ընդունելու Պարբերակ
Բ. Եբրայեցոց Ձեռ հանդիմանալ ինչոց հասարակ
Գ. Աշխարհագրական Ժանդարմական Խիճակ Խանդարմական Գրայ
Դ. Աշխարհագրական Խանդարմական Խիճակ Խանդարմական Գրայ
Ե. Վերջ . — Առաջնայտերոց Ձեռ պարահան զեղտ իջ
Զ. Դասեր առանձին արտիստական
Է. Թարգմանական
Ը. Շնորհանակ
Թ. Այլ և այլ

ՅԱՐՄԱՇ

ՏՊԱԴՐՈՒԹԻՒՆ Ի ՎԱՆՍ Զ. Ս. ԱՍՏՈՒԱԾԱԾՆԻ

— 1874 —

ԸՆՏՐՈՒԹԻՒՆ ՊԱՏՐԻԱՐԻՒ

Նախորդ քաղաքական ժողովոյ եւ խորհման սրբա-
զան Պատրիարքի մէջ ծագած անհամաձայնութիւնը կամ
Սահմանադրութեան շրջանակէն դուրս ելնելու եւ չեղ-
նելու խնդիրը՝ երկու կողման հրաժարականները երեւան
բերաւ : Ասոնց վրայ ժողովուրդը յուղուեցաւ , որն որ
մեքենայութիւն համարուելով՝ բնականաբար օրինաւոր է-
ին այն դադանի ձեռքերը՝ որ ժողովուրդեան կիրքը կամ
հրապարակի ուժը ձեռք առած օրինաց եւ խաղաղու-
թեան վրայ կըռնանային : Ոմանք ալ խորհման սրբա-
զանի պաշտօնավարութեան միջոցը կուղէին քննադատել
երեւան բերելու համար՝ թէ Սահմանադրութեան առ-
ջեւ ո՛ր ոտտիճան արդար կամ յանցաւոր է այս պատ-
րիարքը :

Այս խնդիրը լուծելը դատաւանի յատուկ էր , զոր
կապահանջէին շատերը , կամ զխորհմանը կամ քաղաքա-
կան ժողովը պարտաւորելու համար : որովհետեւ մէկ

կողմը Սահմանադրութեան շրջանակէն պէտք է դուրս ելնեմ, զի շատ անձուկ է կրտէր, եւ միւս կողմը Սահմանադրութեան շրջանակի նեղ կամ լայն ըլլալը, առանց հաստատուն փորձառութեան, վճռել կարելի չէ, նախ փորձեմք եւ ապա վճռեմք. կրտէր :

Հրապարակի վրայ թուլ ցած էր խրիմեան սրբազանի ազդեցութիւնը, եւ արդէն շատերը գնացած էին թէ ազգին ամենէն կենսական ծառայութիւնը վրանին առած երկրեցականներու մէջ առաջին եւ վերջին յոյսը մնացած խրիմեանը՝ ո՛չ իւր հայրենեաց իրմէն սպասածը ըրաւ, եւ ո՛չ իւր պատուոյն պահանջածը, թէ իւր սիրար իմացականութեան եւ կամ զօրաւոր երեւակացութեան միջակէտը չիրցաւ հանել, եւ իւր հաշիւը պարտքէն վեր դասաւորեց : Սուսի Յոջմանու չափ անձնանուէր եղաւ հասարակաց խաղաղութեան, եւ հրաժարականն յառաջ քշելով մեկնեցաւ դատաստանին խնդրէն. թէպէտ եւ քանի մը հրաժարականներ տուաւ, բայց ամէնքն ալ զիրար բացատրելով՝ միաբը սխալ հասկցուելու նարստակին կծառայէին :

Սյուս ամենայնիւ խրիմեան սրբազանի հրաժարականին պատճառարանութիւնները արդար էին այն կողմնէ՝ որ վերաքննութեան ինդրայն բացատրութիւնն էին, կամ որ նոյն է՝ երբ ինք Սահմանադրութեան շրջանակը նեղ է կրտէր, ուրիշ բան չէր բնծր՝ այլ Սահմանադրութիւնը պէտք է վերաքննել ըստած երեւոյթական վճռոյն լուծումը կտաւ շարիէք : Սուսի իւր հրաժարականին արդարութեան գլխայ խորդ ալս չափ հանդիսաւ էր, եւ պէտք էր այնպէս ըլլալ :

Վերաքննութեան խնդիր եւ պատճառարանեալ հրաժարագիր խրիմեան սրբազանի մէկ բան էին ուրեմն. եւ վերաքննութեան խնդրոյն ինչ որչառնալը այս հրաժարագրին նշանակութեանն որոշուեցաւ : Սպարէն երեւոյթականութեան մէջ վերաքննութեան խնդիրը կար 1866 մարտ 20 ի պետական հարստած քսած թուակումէն, բայց ասոր իշխան եւ օրէնք չկար : խրիմեան սրբազանն ալ Սահմանադրութեան շրջանակէն նեղ է ըսելով :

մէկ քանի ժողովներու գէմ՝ վիճաբանեց . բայց չԸՐ-
ջանալին չլռէ և չի լռէ նեղ ըլլալն տաղաւայտնող դործ-
նական մը չունէր ։ Նախորդ քաղաքական ժողովն , ար-
դարը խօսելու համար , գործնական վատտ մը և փոր-
ձառութիւն մը գտնելու աշխատեցաւ , բայց , գտնէ իւր
փորձերովը , իրր տասներեք ամսոյ պաշտօնավարու-
թեան միջոցին ոչ ինչ խնդիր չգտաւ վերաքննութեան
և կամ խիստ անհշտն բան , և ոչ ինչ անձկութեան կամ
խաղաղարար օրէնքի չպատահեցաւ շրջանակին մէջ բայց
ի պարտաւորութեան պարտեցնելու չէր չէր չէր ։

Այս ժողովի գործօնէութեան առջև վերաքննութեան
խնդիրը նուազեցաւ , ասոր կորսնցուցած արժէքին առ-
ջև խրիմեան սրբազանի հրաժարագիրն ալ թեթեւացաւ .
և առջի բերան յուզմունքները սաստիկ եղան իբրու այն
թէ ինչո՞ւ մէկ աւուրի և քանի մ' անձանց կիրքը քոլոր ա-
պաղայն պաշարէ . բայց Ներսէս եպիսկոպոսի ընտր-
ութեան հաւանականութեան առջև առաջին ձգտումնե-
րն և լեզուներն առ փոքր փոքր թուլացան . զո՞հ դնայ
խրիմեան սրբազան վերաքննութեան անորոշ խնդրոյն
իւր անորոշ հրաժարագրին անորոշ փորձառականովը ։
Հրաժարեալ խրիմեան սրբազան պատրիարքի հակառա-
կորդները , յանձն Ներսէս սրբազան եպիսկոպոսի պա-
տրիարքի ընտրութիւնը գործնական դատապարտու-
թիւն համարեցին , կուսակիցներն ալ ժամանակաւոր հան-
գիստ խրիմեանի համար ։

Սահմանադրական ազդայ կամ թուոց առաւելու-
թեան սկզբունքը բռնող ժողովրդեան համար , անձի
վրայ քուէարկելը խնդրոյն վրայ քուէարկելու հաւա-
սար է ։ Երեսփոխանութիւնը ուրեմն քուէ նետեց 1873
օգոստոս 24 է մինչև այս ամիսն եղած խնդիրներուն
վրայ , որ պատրիարքի հրաժարման և ընտրութեան կը-
վերարեւելին . սրովհետև ամենապատիւ Տ. Տ. Ներսէս
սրբազան արքեպիսկոպոսի վրայ համօրէն երեսփոխանու-
թիւնը գրեթէ առանց բացառութեան պատրիարքի ըն-
տրութիւն քուէարկեց փոխանակ խրիմեան սրբազանի ։
Դիտել արժան է , որ երեսփոխանութեան պատրի-

արք ընտրելու խնդրոյն մէջ միահամուռ համաձայնեւք վճռեց թէ բնաւ խրիմեան սրբազանի հրաժարականին պատճառներն արժէք չունէին . իսկ Ներսէս սրբազանի անձին վրայ համաձայնելով՝ երկու կողմն ալ իրենց ըմբռնած կերպով հրաժարականին պատճառները՝ կշռել ուղեցին :

Մեք կըսենք թէ երբ Ներսէս սրբազան այս ամէսոյ ութերորդ օրը Սահմանադրութեան տետրը ձեռք առաւ յատենի երեսփոխանութեան և իւր ընտրութեան վրայ ատենաբանեց խրիմեան սրբազանի հրաժարման պատճառներուն դէմ ծանրապէս կշռուեցաւ : Երբ հետեւ երբ սա տահմանադրական անձկութենէն կզանդատէր, Ներսէս սրբազան մինչև բառին վրայ Եղիսէի պէս ամփոփելու աստիճան ուխտեց շէրեսփոխանութեան այն մասը՝ որ աջակողմեան կոչուելու ոտկորութիւն եղած է և խրիմեան սրբազանի հրաժարադրոյն կարեւորութիւն տալով կուտար՝ ի հարկէ զարմացմամբ լսեց ուխտը և ընդդէմ չխառտաբանելով խոհական զիջումն ըրած եղաւ փորձելու թէ արդեօք Սահմանադրութիւնը դործադրելի է թէ ոչ : Այսպէսով պէտք է համարուի թէ վերաքննութեան խնդիրն իբրեւ պիւն զօղանջլուն տունն մ' ախանջ չարչարելէ յետոյ՝ այն ինչ ահաւասիկ նոր եղանակ մը կամ ներդաշնակութիւն մ' առաւ զգալի ըլլալու : Այս պէտք է ըլլայ սրապիւրքի հրաժարման և ընտրութեան խնդրոյն ամենէն ուղիղ հետևութիւնը . ապա թէ ոչ ընդունելու պիտի ըլլամք, ինչպէս Պ. Թիէրըսած է . հոգեւոր հնչումը կարգէ ընտրութիւնը : Սակայն քա՛ն լիցի, Ներսէս եպիսկոպոս թէ Սահմանադրութեամբ և եթէ առանց Սահմանադրութեան պատրիարքական դահուն ամենէն արժանի եպիսկոպոսն է, և ազդին իւր վրայ ունեցած վործը և համակրութիւնը ղինքը պատուեց այս իշխանութեամբ : Յուսոյ խմբադրութիւնը կիսափաքի տեսնել այս պատրիարքի վրայ ազդին և եկեղեցւոյն բարեկազմութիւնը և խաղաղութիւնը :

ԵՐՐԱՅԵՑԻՈՅ ՄԷՉ

ՀԱՆԴԵՐՁԵԱԼ ԿԵՆԱՅ

ՀԱՒԱՏԴԸ

(Շրջան-ի-ն . Տէ- թի- Դ. Երէ- 216 .)

Ը

Քանի մը խօսք ալ Հրէից հանդերձեալ կենաց հա-
ւատոյ ծագման մասին բանական ազանդաւորաց քննա-
դատութեան վրայ ընելով՝ յօդուածնիս վերջացնեմք :

Բանական ազանդաւորք միշտ ջանք ըրած են , ընդ-
հանրապէս ամեն կրօնք եւ մասնաւորապէս Հրէութիւնն
առանց ատուածային յայտնութեան բնական ծագումն
ունին , բոլոր դրութեան սկզբունքները պահել . ասոր
համար ստիպուած են Հրէից կրօնական գաղափար-
ները բացատրելու համար ընդունիլ . թէ կամ Հրէից
աղբիւն միտումն ու գաղափարը յանկարծակի զարդ-ոցած
է , եւ կամ՝ թէ անոնց մէջ օտար վարդապետութիւն
մտած է : Այս լեզուն կ'օրծած են Հրէից հոգւոյ ան-
մահութեան եւ յարութեան վրայ ունեցած հաւատքը
բացատրելու համար , բայց չեն կրնար յաջողիլ :

Ինչ ալ ըստ եւ ինչ բացատրութիւն որ կայ հրէա-
կան եւ մինչեւ իսկ քրիստոնէական հաւատոյ յօդուա-
ծոց մէջ , նոյնը հեթանոսաց կրօնական եւ փիլիսոփա-
յական վարդապետութեան մէջ ալ կ'որ , կրնան . Ան-

հեթեթ գաղափար . Հոէից նման հին ատենի ամենէն աւելի կրօնական ժողովրդեան՝ նոյն իսկ կրօնական իրաց վերաբերեալ տեպհականութիւնը մերժելը , քանի մը մարդաց համար յամառութենէ աւելի անդիմադրելի գաղափար մը դարձած է . ասոնց նայելով՝ Հրէայք ինչ որ ունին , ուրիշներէ առած են , Հրէութիւնն անբեր երկիր մ' է , որ ամենեւին մշակութեան չգար . նոյն անպտղութիւնն ունէր եւ հանդերձեալ կենաց ծանօթութեան մասին , այս հաւատքը առաջին անգամ եգիպտացոցմէ երրայեցոց անցաւ , եւ անոնց մէջ հետզհետէ զարգացաւ , բայց աւելի գերութենէ վերջը Զրադաշտայ աղանդէն ստացած Սրեաց կամ մագական վարդապետութեան աղղեցութեան տակ .

Ահաւասիկ այս է յանուն գիտութեան հաստատել ուղածնին , սակայն ըսածնին հաստատելու համար փաստ մը չունին . Չկայ այնչափ ձանձրալի բան մը ահ հիմն իրաց դէմ վիճելէ աւելի , եւ մանաւանդ իրաւունք է այնպիսեաց պատասխան անգամ չտալ , քանի որ , ինչպէս տեսնուեցաւ , երբայեցոց մէջ հոգւոյ անմահութեան հաւատոյ վրայ խոսող անկողմնակալ գրիչք արդէն անոնց պատասխանը տուած , եւ ստուծիւնն յանդիմանած են . Համարեղ մարդոց՝ հետազոտութեամբ ստուգուած իրողութիւն մ' է , թէ հանդերձեալ կենաց ծանօթութիւնն ունեն աղջոյ , եւ նոյն իսկ վայրենի տղոց մէջ անգամ քիչ կամ չատ կայ , այս վարդապետութիւնն սկզբնական յայտնութեան մէջ կար , եւ թէպէտ քիչ շատ այրոյրած , բայց եւ ս'չ մէկ տեղ մը բողբոլին կորսուած է .

Հրէայք իրենց արուած առաջ լոքէն շատ ուրիշ աղջոց հետ կրօնական ճշմարտութեան ընդհանուր աղբիւրէն ալ առած են . ասոր հիմնար է՝ որ հիմնական քանի մը վարդապետութեան մէջ որոց կարգէն կըրնամք համարիլ հանդերձեալ կենաց ծանօթութիւնը , ուրիշ աղջոց հաւատքին հետ համահաս են .

Յարութեան գաղափարն հեթանոսաց եւ մանաւանդ փիլիսոփայական գծողոյներու մէջ խիստ շատ թա-

չընդոտներու պատահեցաւ . Գործք առաքելոցը կսով-
րեցունէ մեզ թէ արհամարհանօք լսեցին Աթենացիք
այս վարչապետութիւնը , զոր բնաւ լսած չէին , եւ ի-
րենց իմաստնոց սովորեցուցած հոգւոյ եւ մարմնոյ ժա-
մանակաւոր ընկերակցութեան հակառակ կգտնէին :
Դիտելինէս խոյրտացի Յոյն պատմէին նայելով ` Քաղ-
դէացւոց մոգերը բացառութիւն էին . վասնզի կը-
հաւատային թէ մարդիկ պիտի կենդանանան օր մը , եւ
անմահ պիտի ըլլան . բնագիրն անորոշ է եւ յայտնի չէ
թէ խօսքը բուն մարմնոց յարութեամբ վրայ է . բայց
դիցուք թէ՝ բուն մարմնոց յարութեան վրայ խօսած ըլ-
լայ , սակայն ասկէջ կրնամք հետեւցունել ` թէ Հրէից
այս հաւատքը Պարսից մէ ծագումն առած է , ինչո՞ւ հա-
մար չըսեմք ` թէ մոգերն Հրէիցմէ առին այդ հաւատ-
քը . այս վերջին հետեւութիւնն աւելի ճշմարտանման
է . որովհետեւ , ինչպէս ըսինք , Հրէայք Զրադաշտայ
աշակերտաց հետ յարաբերութիւն ընելէ յառաջ ունէին
այդ հաւատքը .

Կիւարծուի ` թէ ընդհանրապէս հեթանոս ազդաց
ընդունած հոգեփոխութեան դրութիւնը ` այս վարդա-
պետութեան ազաւաղեալն է . այս երկու կերպ հաւա-
տոց մէջ ալ հոգւոյ եւ մարմնոյ ժամանակաւոր միութիւնը
կար , բայց մինչեւ հոս իրարու կհամաձայնէին : Ըստ հո-
դեփոխական դրութեան ` հոգւոց մարմնէ 'ի մարմին
փոխանցումը ` քառութեան օրինաց շարունակութիւնն
է , որ յառաջագոյն ունեցած կենաց մէջ գործած մե-
ղաց համար ` իմացականութիւնը մահկանացու մարմնոյ
մէջ կդնէ . ասոր հետ զուգընթաց է վարձութեան եւ
դատապարտութեան դադարէտը . ընդ հակառակն ըստ
վարդապետութեան յարութեան ` հոգւոյ եւ մարմնոյ
վերստին միութիւնը երանութեան լրումն է , եւ մարդ-
կային վախճանին հարկաւոր թէութիւնը . Ուրիշ նշա-
նաւոր տարբերութիւն մ' ալ կայ . հոգեփոխութիւնը
հոգւոյն շատ մը մարմնոց մէջ ընելիք յաջորդական ըն-
թացք մ' է . յարութիւնը՝ յառաջագոյն ունեցած մար-
մնոյն մէջ վերագործն է , Այսպէս Պիւթաղ որեանու-

Թիւնն՝ որ այնչափ հետեւած էր հոգեփոխութեան , քիչ Թշնամանք չէր յարութեան ուղիղ վարդապետութեան դէմ .

Ոմանք կըսեն՝ թէ Հրէից յարութեան ակնկալութիւնը մեծիւկան ակնկալութեան հետ կապուած էր , եւ թէ այս վարդապետութիւնը Մակարայեցւոց թուականին ծնունդ առած է , թէ տաիկս ցնորքի վրայ պատուաստուած ցնորք մ'է , թէ ըստ հրէական հաւատոյ՝ արդարք Բոջեաւոր մը յայտ թիւն պիտի առնեն , և հազար տարի թագաւորութիւն պիտի վայելեն , յորում պիտի ընդունին իրենց արժանեաց համեմատ պետք եղած հատուցմունքը : Նոյնպէս կկարծեն առնաք՝ թէ այս վարդապետութիւնը Սելեւկեանց հալածմանէն ծնաւ , որովհետեւ կխորհին՝ թէ ներկայ կենաց վաւերականութիւնն աւերական կըլլար մարտիրոսաց անձնանուիրութիւնը քաջալերելու , որոնք դիւցազնաբար ինք զինքին կընուիրէին օրինաց պահպանութեան համար . Արդար Ստուած մը , կըսէին , չկրնար իւր հաւատարիմ ծառայներն առանց վարձուց թողուլ . մտքերնին դրած էին՝ թէ իսրայելի ակնկալութիւնը չկատարուած՝ մեռած բարեպաշտ և հոգեսէր Հրեայք պիտի վերադառնան օր մը Մեծիոյի ատենուան երջանկութենէն իրենց բաժինն առնելու :

Այս վարդապետութիւնը , կըսեն , դուրս կ'ընդունէր հոգւոյ անմահութիւնն ու պարզութիւնը , եւ մարդէակին անվախճան տեւականութեան գաղափարին չպատասխանէր . Ըստ Հրէից , մեծիւկան թագաւորութիւնն հազար տարիէն անդին չանցնելով՝ յարութիւնը միմիայն ժամանակաւոր վերակենդանութիւն մը կըլլայ : Այս անհեթեթ ցնորքները չեն պատշաճիր այն խորհող էակին անմահութեան՝ որ մարմինէն վերջն ալ կապրի . որովհետեւ ոչ միայն անկէց տարբեր եւ որիչ է , այլ վասնզի ինքնին իւր հոգեկան բնութեան մէջ անկորուստ կենաց սերմն ունի . Հրէայք անկարող ըլլալով այս բարձրութեան հասնիլ , հանդերձեալ կեանքը ներկայ կենաց ձեւոյն եւ պայմանին տակ միայն կճանչնային : Ի-

ըենց յարութեան վարդապետութիւնը, հիմնապէս առնելով, պարզ նկատմանութիւն է, եւ եթէ քրիստոնէութիւնն այս հաւատքն իւր մէջ ընդունեց՝ պզտոնական վարդապետութեան յարմարելով է։ Ահաւասիկ ըստ րանական աղանդաւորաց յարութեան վարդապետութեան ժազումն ու ճիշդ նշանակութիւնը։

Այս աղանդաւորաց բացատրութեան մեծ սխալը՝
Հրէից յարութեան հաւատքը հաղարամեայց Գանդաշա-
նաց հետ շփութենէ և Հոս հաղարամեայց պատմութիւնը
պիտի չընեմք . բաւական է մեղ գիտնալ՝ թէ
ըստ վկայութեան հմուտ քննադատաց՝ այն ժամանակ-
կին նոր էր այս վարդապետութիւնը եւ անժանօթ առ-
նախնի Հոեայս . Յովք , Լսպի՝ Ովսէէ , Դանիէլ . յար-
ութեան հաւատքը կրացատրեն , քայց մեսիական թուա-
կանին սահմանաւոր տեւականութեան վրայ եւ ոչ մէկ
անգ մը խոսած են . Դանիէլ բացայայտ կզրուցէ Սրբոց
Թագաւորութեան անվախճան ըլլալը . Որդւոյ մարգոյ
վրայ խօսելով կըսէ . Եւ նա որսաւ իշխանութեան եւ պար-
տաւորութեան , եւ ամենայն ուղիք եւ ողնք եւ լեղութեան
նախնայն , եւ իշխանութեան նախ իշխանութեան՝ Եւ
ոչ անցանէ : Եւ իշխանութեան նախ ուղիքն : (Դանի . Է-
14) Եւ ուրցեն զիշխանութեանն սուրբք Բաբելոնի : Եւ իշ-
ցեն զնա մինչեւ յաւերեան յաւերեանց : Եւ բազմօր
հազարից յաւերեան , չէ թէ ժամանակաւոր կերպով , այլ Ո-
մնք՝ ի իշխան յաւերեանիս , եւ ոմնք ի նախապինս եւ յա-
մերեանս : (Անդ . ԺԲ . 9 .) Եւսպի յարուցեալ մեղա-
ւորաց վրայ խօսած ատեն կըսէ . Որքն նոցա ոչ վերեանեցե-
ւ հաւոն նոցա ոչ շնչե . (Լուս . ԷԶ . 24 .) .

Քանի որ այսչափ որոշ եւ յայտնի վկայութիւնք կան , ինչպէս ուրեմն կրնան ըսել՝ թէ յարութեան գաղափարն եբրայեցւոյ մէջ օտար եւ վերջամուտ էր . կրնա՞ն ըսել՝ թէ մարդկային գոյութեան անօտոման տեւականութիւնն ամենեւին շերելիք անոնց մէջ : Հաղաւթամայց վարդապետութենէն դարերով յառաջ կեցած հաւատք մը կրնայ անկէց օռած ըլլալ իւր սկիզբը :

Հրէից պատմութեան մէջ այնչափ յաճախ տեսնուած

ազգային տառապանքներն անտարակոյս օգնեցին իրենց աչքերը բանալ տեսնելու համար՝ թէ միայն ժամանակաւոր հատուցումն անբաւական է, եւ եթէ չմտն, գոնէ զօրացուցին իրենց մտաց մէջ՝ թէ մահուանէն վերջը հատուցման կեանքը մը կայ։ Երջանիկ հանդերձեալ կենաց յոյսը՝ զոր այնչափ տեսանք նուիրական գրչաց մէջ, պէտք էր աւելի գիւրին գտնուէր իմացականութեան մէջ։ որովհետեւ ներկայ կենաց մէջ Աստուծոյ իւր օրինապահ հաւատացելոց անգամ խոստացած խոստումներն չեն գտնուիր։ Այս երկրաւոր արժանեաց եւ վարձուց անհաւասարութիւնն ո՛չ ապաքէն ինչպէս ամէն ժամանակ, նոյնպէս այսօր ալ հանդերձեալ կենաց հաւատքն ազայուցանելու զօրաւոր ձեռնարկութիւն մ'է։ Սա կհարցունեմք անոնց՝ թէ ի՞նչու համար Հրեայք ներկայ կենաց իրենց յուսոյ չհամապատասխանելը տեսնելու համար, մինչեւ Սելեւկեանց թուականին սպասեցին, միթէ առաջուան թշուառութիւնները, տաան ցեղերուն ցրուիլը, Յուդայի երկրին աւերմունքը, օտար բանակներու ոսնակոխ ըլլալին, Բաբելոնի գերութեան թշուառութիւնը, շատ ժամանակ յառաջ չը հասկցուցի՞ն Հրէից ժամանակաւոր հատուցման անբաւականութիւնը։

Բայց, դարձեալ կըսեն՝ թէ Հրէից յարուցեալ արդարոց երջանկութեան վրայ ունեցած հաւատքը ոչ միայն անկաստար է, այլ եւ անհեթեթ եւ մարմնական։ Հանդերձեալ կեանքը Մեսիայի թուականին հետ չփոթուած էր անոնց մտքին մէջ։ Արդ ի՞նչ էր Մեսիայի թուականը, որուն այնչափ կիսախաբէն, եթէ ոչ աշխարհի վրայ ոսկի դարու վերագարձ, երկրաւոր գրախտի վերահաստատութիւն, ամէն չարիքներէ ազատութիւն եւ ամէն բարեաց եւ հաճոյից առատութիւն, զորոնք ներկայ կեանքը կրնայ պարգեւել։ Յիւրաւի այս տեսակ գաղափարներ ունէր Հրէից ամբողջ ազգը։ Եւ ասոր մէկ փորձը կամ՝ օրինակը կոեսնեմք Սաղուկեցւոյ Յիսուսի Քրիստոսի մարմնոց յարութեան գէմըրած հարցման մէջ։ մընակ այս կէտին վրայ չէ՝

որ Աստուծոյ որդին զանոնք դատաստանի ենթարկած է .
 Հրէական յայտնութիւնը արշալուսոյ նմանեցուցինք ,
 ուրեմն տակաւին շատ ցրուելու ամպեր , վերցնելու
 կանխակալ կարծիքներ , շտկելու անկատար գաղափար-
 ներ կային . Հրեայք , հակառակ այն յայտնութեանց ,
 որով Աստուած իրենց շնորհք ըրած էր , տակաւին շատ
 բաներու մէջ թանձր խաւարի մէջ էին .

Սակայն և այնպէս պէտք է զգուշանալ չափազան-
 ցութենէ , և չընդունիլ առանց քննութեան նիւթակա-
 նութեան այս առարկութիւնը և այն մեծ անգիտու-
 թիւնը , որ այնչափ յաճախ կգործածեն հին կտակա-
 րանի մասին . Հրեայք խաբուած չեն ըլլար , արդա-
 րոց յարութիւնը և փառաւորութիւնը Մեսիայի գալս-
 տեան և անոր թագաւորութեան վերապահելով . Մե-
 սիայի ակնկալութիւնը և հանդերձեալ կենաց հաւա-
 տոց այս սերտ կապակցութիւնը՝ քրիստոնէութեան հիմ-
 նական ճշմարտութեան նախազգեսցութիւն մ' է . միայն
 ազատարար Յիսուսիւ է մարդուն և մարդկային ազգին
 փրկութիւնը . նոյն ինքն է յարութիւն և կեանք . իրեն
 և միայն իրեն վերապահեալ էր անկեալ մարդը՝ վերա-
 կանդնել , և երկնից դուռն արդարոց առջև բանալը .
 Յիւրաւի ասիկա կնոստովանէր Հրէութիւնը անկատար
 ձեւերու տակ , բայց ասոր լրումը պիտի բացատրէր իւր
 ճիշդ նշանակութիւնը :

Երսէն թէ Հրեայք հոգւոյ հոգեկանութեան գաղա-
 փարը չունէին բառին ճիշդ նշանակութեամբը . տես-
 նեմք՝ թէ ըսածնին հաստատութիւն ունի* , և իրօք
 այսչափ ազէտ էին՝ ինչպէս որ կ'սկսէին . Հին կտա-
 կարանի բոլոր գրեանք , Ծննդոց (Բ . 7 .) էն սկսեալ մին-
 չև Մակարայեցւոց գրքերը (Մկ . Է . 22) կորոշեն
 մարդը բազկացնող երկու տարերքները . մարմինը՝ հոգէ
 ստեղծուած , և հոգին կամ շունչ՝ ուղղակի Աստուծմէ
 եկած կենսական շունչ . Ո՞րքե՞ն զգեստ ուրաւ մարդան՝
 եթէ եւան ի՞նչ էր , և դուռն առանց՝ եթէ ի՞նչն է խաւար
 երկր (Ժող . Գ . 21) Եւ հեղինակը կպատասխանէ ա-
 ռաջուց յիշուած խօսքերով . Եւ յիշե՛՛ր որ զայն՝ որ հաս-

տարեցն զիւր ինչ Դրոյն հին յերկր .
 Դրոյն և էն , և հին Դրոյն — Աստուծո՛ր երև շն .
 (Ժողով . ԺԲ , 1 — 7)

Հրէից հասկցած յարութիւնը մահուամբ առժամա-
 նակեայ կերպով բաժնուած հոգւոյ և մարմնոյ վերստին-
 միութիւնն , և հետևապէս խտրութիւնը կենթագրէր .
 ճիշդ այս կերպով կիմանար Եղիա մարգարէն , երբ
 Սարեփթացի սյորիւկնոջ որդին յարուցանելու համար
 զԱստուած կաղաչէր . Տէր Աստուծո՛ր , Դրոյն շնն յա-
 նն 'ի — և լուսն Տէր յայն Եղիայն և Դրոյն շնն
 յանկան 'ի Կրօն և կենդանաց — (Գ . ԹԳ — ԺԷ . 21—
 22) Մեր փրկչին ունկնդիրք խիստ լաւ հասկցան
 երբ քաւ , Սէ՛րբիւն յայնչնէ՛ր որ սղանան զհրէն , և զ-
 Գիւրգէն սղանան , այլ երբեք — Դրոյն — Դրոյն — Դրոյն
 Կրօնէն զիւր և զհրէն Կրօնէն 'ի Գիւրգէն : (Մարտի . Ժ . 28)

Բայց Հրեայք ոգի կամ շունչ բառերուն վրայ ինչ
 գաղափար ունէին . մարգկային հոգին իբրեւ հոգեկան
 էակ մը՝ եթէ իբրեւ կենդանական շունչ մը կիմանային .
 Այս երկու նշանակութիւնն ալ կայ Ս . Գրոց մէջ . հո-
 գին՝ միշտ տարբեր մարմինէն , երբեմն կեանք կնշա-
 նակէ , առանց որոյ մարմինն անգործ զանգուած մ'է .
 երբեմն սկիզբն մտածութեան , զգացման , և 'ի մաս-
 նաւորի՝ կրօնական զգացման . Հոգին է՝ որ ճանաչողու-
 թիւն ունի , որ կցնծայ յիշատուած , որ կօրհնէ զՏէր .
 որ կյուսայ 'ի նա , և կփափաքի անոր , որ ինք զինքն
 աշխարհիս մէջ իբրեւ օտարական մը կհամարի . Այս
 զանազան խօսից մէջ ամենևին հակասութիւն չկայ . ա-
 նոնցմէ յառաջ եկած վարդապետութիւնն այս է թէ՛ հո-
 գին իւր բոլոր էութեամբը՝ սկիզբն է թէ՛ զգայական և
 թէ՛ իմացական կենաց . և այս սկիզբը բոլորովին որիչ է
 մարմինէն , կապրի գործարանաց լուծուելէն ետքն ալ .
 և ժամանակաւոր բաժանմանէ մը յետոյ՝ դարձեալ պի-
 տի գայ միանայ օր մը զանոնք կենդանացնելու համար .
 Այս ալ քսենք՝ որ գիտութիւնն ու Ս . զիրքը կատարե-
 լապէս կհամաձայնին կենդանական և խորհուն սկիզբն
 նոյնութեան մասին . այս կարծիքը՝ որ Արիստոտելի և

գարոցականաց կարծիքն է , այսօր ալ բազմաթիւ երեւելի մարդոց շատագովութիւնը կվայելէ :

Ինչպէս հոգւոյ գազափարն ու անմահութեան հաւատքը , նոյնպէս յարութեան վարդապետութիւնը հետզհետէ պարզուելու եւ կատարելագործուելու աստիճաններէն անցած է . քրիստոնէութիւնը ` խորհող ըսկզբան հոգեկանութիւնը պայծառագոյն լուսով մը լուսաւորելով , եւ մասնաւորապէս մօրմնասէր Հրէից ` յարուցեալ արդարոց վրայ ունեցած կարծիքն ուղղելով , յարութեան վարդապետութեան աւելի կատարեալ եւ աւելի որոշ ձեւ մը տուաւ : Քա՛ն լիցի , այս վարդապետութիւնը ` ինչպէս կարծեցնել կուզեն , ուրիշ կեանքի մը արտաքին ձեւը կամ թէ անոր ստուերը , եւ կամ յետադէմ՝ քաղաքակրթութեան մը նշանը չէ . յարութիւնը մարդկային վախճանի խնդրոյն ճիշդ լուծումն է , մահն իւր բնութիւնը փոխեց , անցք մ' է 'ի ճշմարիտ կեանս , գերեզմանն անակնկալ լուսով կլուսաւորուի , շիրմին ստուերաց մէջ հաւատքը կցուցնէ մեզ ըստ մասին երջանիկ յաւիտենականութեան արշալոյսը , եւ հոգեւորեալ մարմնոյն փառաւոր կերպարանափոխութիւնը , ինչպէս որ սքանչելապէս կբացատրէ Երբազան առաքեալն Պօղոս : Եւ յո' , այս կորստական մարմինը հողոյն ծոցը յանձնուած ցորենոյ հատին պէս կմեռնի , բայց օր մը փառօք եւ անմահութեամբ վերածնելու համար . ո՛չ թէ միայն հողին , այլ ամբողջ մարդն է ` որ կդողայ եզծանելէ , եւ անվերջ կենաց կբաղձայ : Փիլիսոփայն ` որ կսովրի հոգւոյն եւ մարմնոյ կապակցութիւնն ու յարաբերութիւնը , ներքին կապը , եւ մեր բնութիւնը կացուցանող երկու տարերաց ունեցած փոփոխակի կախումը , գծաւարաւ կհամոզուի թէ անոնց միութիւնը մի միայն ժամանակաւոր ըլլայ , եւ թէ հոգին ` մարմնոյ ծառայութիւնը վայելելէ յետոյ ` հինգած զգեստի պէս մէկգի նետէ զայն : Բարոյագէտը տեսնելով որ մարմինը մեր առաքինութիւն եւ մշտութիւն եւ բարի կամ չար գործելուն մէջ մասն ունի , արգարացի կը համարի ` որ փոքրուց կամ պատժոյ ալ մասն ունենայ ,

եւ հոգւոյ հանդերձեալ կենաց վիճակին ալ մասնակցի ,
 ինչպէս կմասնակցի ներկայ կենաց վիճակին : Աստուա-
 ծաբանը ` որ կջանայ Աստուծոյ բոլոր գերբնական խոր-
 հրդոց խորը թափանցել , արդարապէս կխորհի , թէ
 փրկութիւնն տնկատար կրկար չեթէ մարդ աւերողին
 չվերաբերէր : Այն-յն որ-նէ՛ Կեն- Եւ Երկն . կըսէ զը-
 քազան աւաքեալն Պօղոս . (Հռմ . Ը . 22) Բայց փըր-
 կութեան օրը պիտի գայ . նիւթական արարչագործու-
 թիւնը կերպարանաւորա պիտի ըլլայ . նոր երկինք եւ
 նոր երկիր , եւ մարդոց մարմինը ազօթիւք , խորհրդովք ,
 ապաշխարութեամբ եւ արդարութեան գործովք մաք-
 րուած , պիտի աղաաւի զինքը նուաճող ապաւիտեա-
 թեան բռնէն , եւ կերպարանաւորա պիտի ըլլայ յաւի-
 տենակամ փառաց մէջ :

ԱՇԽԱՐՀԱԳՐԱԿԱՆ

ԾԱՆՈԹՈՒԹՅՈՒՆՔ ԽՆԴԱՅԻ ԽԱՆՈՒԹԵԱՆՔ

ՎՐԱՅ

Խիվայի թուրք խանութիւնը Պոլսարայի և Կասպիական ծովուն մէջ տեղն է . սահմանն է արեւելքէն Սմուր — աէրեա կամ Ճիհուն , հիւսիսէն Սրալ լիճը . իսկ արեւմտեան և հարաւային կողմերէն իւր սահմանները գաշտավայրերու և կամ աւաղուաներու ընդարձակութեան մէջ կկորսուին , որովք խիվայի երկիրը Պոլսարայէն , Ռուսական թուրքաւանէն , Կասպիական ծովէն և Պարսկաստանէն կզատուի . Խիվայի երկիրը այն ընդարձակ աւաղուաներուն մէջ գրեթէ Ովստիւմ'է . Խանը դերազոյն իշխան կճանշնայ ինքզինքը բոլոր այն տեղերուն և թափառական ցեղերուն , որոնք աստ և անդ դաշարուտ տեղեր իրենց վրանները կը տարնեն . Երկրին երկայնութիւնն է 200, և լայնութիւնը՝ 130 փարսախ , գրեթէ Գաղղիոյ տարածութեան համեմատ . Սակայն Խիվայի բուն մշակեալ և բնակեալ երկիրը , որուն վրայ Խանը իշխելու կառարեւապէս իրաւունք ունի , հիւսիսէն հարաւ 50 փարսախ է , և լայնութիւնը 25 փարսախ , որով մակերեսը կը լցայ 20—25,000 զաւակուսի հաղարամեթր . Այս միջոցը փարիզի միջօրէալ կանէն սկսելով՝ լայնութեան 41 և 43 , և երկայնութեան 56 1/2 կամ 59 տասնիւնեայ առկ կը անախ :

Ահաւառել տէրութիւն մը , որ դարաւ հետք ի վեր Ռուսիոյ տէրութեան աներկիւղ կրնա դիմանայ , Շիրաւի իւր զօրութիւնը չէ՝ թէ դիմուարութեան և առաջածութեան , այլ իւր անտոյտանեղան ընդ որեւեալութեան

վրայ կկայանայ , որով այսչափ երկար ժամանակ կրցաւ գիմանալ : Հին պատմութիւնը կաւանդէ մեզ թէ Սոկրատեսայի* արեւելեան կողմը Գայերիզմ անունով երկիր մը կայ , զոր վերջին ժամանակաց պատմական աշխարհագրութիւնը դարէ դար զանազան անուններով կ'ներկայացնէ մեզ : Նախնիք խորազմիա կրօնին , արարացիք և արդի արեւելայք խուարէզմ կամ խարէզմ կ'ըսէին : Այս այն երկիրն է՝ որ Խօզպեքներուն իշխէին 'ի վեր խէչ-անունը կ'ըսէ , կամ լաւ ևս խէչ- , ինչպէս կ'կարգացուի դրամներու և պաշտօնական դրամածոց վրայ :

Ճիշտն կամ Ամուր — տէրեա (նախկին Ոքսոս) , որ Պուխարայի գաշտավայրերէն անցնելով՝ խիվայի երկիրը կ'հասնի , ընդհանրապէս իւր ընթացքին վերջին մասով դէպ 'ի հիւսիսային արեւելք կ'ծռի : Գրեթէ 13 աստիճան (450 հազարամեթր) հեռաւորութեամբ Արալ լիճը հասնելէն , յառաջ՝ շատ մը ճիւղերու կրած նուի , որոնք եռանկիւն կզղի կամ Տելթա մը կ'ձեւացնեն : Այս ճիւղերը մեծամեծ փոփոխութիւններ կրած են և կ'կրեն . սմանք բոլորովին կամ ըստ մասին յառաջած են , և ոմանք նոր ձեւացած կամ ընդարձակուած են : Կերեւի թէ միայն արեւմտեան ճիւղը փոփոխութիւն կրած չէ՝ որ Թալէս կրտուի :

Խանութեան ամենէն աւելի բարեբեր և բազմամարդ երկիրը գետոյն ձախակողմն է , զոր ընակիւք առուններով կ'ընեն մինչև 20—25 ժամ հեռաւորութեամբ : Խարեզմի կամ խորազմայի արեւելքութիւնն ընդհանրապէս այս առուններէն պատճառած է : Քանի մը տեղեր ալ լճակներ փորած են , սրպէսդի գետոյն նուազման ատեն՝ կարող ըլլան արտերը ջրել : Զրհորներու ջուրն աղէկ չըլլալուն համար՝ խիստ քիչ անգամ կ'որոժածեն :

Խիվայի երկիրը պատույ գաշտավայրք մեծ մասամբ աւազուտ և անբարեբեր են . տեղ տեղ մանր մունր մարգագետիններէ զատ ուրիշ բան չտեսնուիր , որոնք այս ընդարձակ աւազուտ Ուկիանոսին մէջ կ'զննանուի . կը

* Գաշտավայրիս Ամուրիանոսայ և Պուխարայի միջոց .

նմանին : Այս աւագութիւն մէջ «*պէնի*» բնական կոչուած սակաւատերեւ տեսակ մը թուիլի մացառներ կ'մեծնան , ուսկէց ածուխ կշինեն : Տեղ տեղ ալ հին անտառներու մնացորդներ և որդնահար կոճղներ կերեւին , որոնք յայտնի չնշան են երկրին մեծամեծ աւերմունքներ կրելուն : Այն դաշտերուն մէջ քաղցր ջուր չկայ . ճամբայներուն վրայ փորուած ջրհորներուն մեծ մասն ալ դեղնադոյն և աղի են : Միայն Ոքսոսի հին ճամբուն մէջ մերթ ընդ մերթ բարեհամ ջրոյ աղբերակներ կ'դառնան :

Ամառնային եղանակներուն խիստ վտանգաւոր և դժուարին է այս աւագութեան անցնիլ . թանձր մառախոյց նման փուռոյ մորիկներ կ'բարձրանան , որոնք արեւուն լոյսը ճանապարհորդին աչքէն կ'ծածկեն :

Խիվայի մշակելի բոյսերն են գլխաւորաբար ցորեան , դարի , ռիշ ըսուած տեսակ մը կորեակ , բրինձ , կընձիթ կամ շուշմայ , բամբակ , ճակնդեղ . սիսեռն , սեխ , սոս , խաչառաւ և կանեփ , այգիներն ու պարսէպները լի են ամեն տեսակ պողպատու և անբեր ծառերով :

Խիվայի ուղտերը սովորական սաղաւսոյն ուղտերու տեսակէն են , և երկու կերպ են , *հար* և *կրէ* : Քաղաքներէն դուրս գտնուող բնակչաց շատերն ընդհանրապէս այս երկուքէն մէկը կ'ընտրածեն բեռնակրութեան համար . էշ դործածելու այնչափ սովորած չեն , արջառ քիչ կ'ըտնուի , նոյնպէս եւ ոչխար , որոնք դմակաւոր են :

Ձին մեծ յարգ ունի եւ ընտիր կենդանեաց տեսակէն կ'համարուի , մանաւանդ թիւրքմէնաց «*բիւս*» ըսուած ձին :

Խիվայի տարածութիւնն այնչափ ընդարձակ չըլլալուն պատճառաւ իւր կլիմայն այնչափ փոփոխական չէ : Ամառնային ջերմութիւնն անտանելի է , եւ ամիսներով կտուէ . սակայն արեւելեան եւ հիւսիսային արեւելից հողմոց բաւական ուժ գին չնշումը քիչ մը մթնոլորտը կ'զովայնէ : Շատ անգամ աշնան մէջ ալ անձրեւ չգար . այս եղանակիս եւ ձմեռն մէջ շարունակ հողմ կ'փչէ , հետը բերելով սաստիկ եւ վնասակար նուրբ աւաղ մը . ձմեռը սաստիկ է , բայց ո՛չ երկարատեւ :

Խիվայի խանութեան ինչպէս նաև Պուխարայի եւ
Թուրքաստանի միւս մասերուն բնակիչք երկու ցեղի
կրօնունքն, որոնք թէ՛ ծաղմամբ, թէ՛ դիմադծութեամբ
եւ թէ՛ լեզուաւ կտարբերին մէկ մէկէն։ Ասոնք են Տաճիկք՝
որ հաստատուն բնակութիւն ունին, եւ իրանեան ցեղէն
ինչած են, եւրոպական դէմք ունին, լեզուին Պարսկց
գաւառական մէկ լեզուն է, եւ հովուական ցեղեր, որոնք
Թուրքաց ցեղէն սերած են, Տաճիկք մասնաւոր կերպով
Սուլէ ալ կըսուին, եւ այս անուամբ կճանչցուին Պուխարայի
եւ Խոքանտի մէջ. կկարծուի թէ այս անունն առած են
իրենց վաճառականական գործոց զբաղելուն պատճառաւ,
եւ ժամանակ անցնելով իրենց յատուկ անուան փոխ-
ուած է։ Թուրք ալ կըսուին, որ համառօտութիւն է Տա-
ճիկ բառին։ Տաճիկք Խորազմիոյ եւ Թուրքաստանի բնիկ
ժողովուրդն են, մեծ մասամբ քաղաքի մէջ կբնակին
եւ երկրագործութեան կպարապին։

Մինչև ժ. դարուն վերջերը Սուլէ ներք իօղպէք-
ներէն բաւական նեղութիւն կքաշէին, բայց անկէց ի-
վեր քիչ քիչ վրայ ելնելով՝ այսօր Խանութեան երկրին
ամենէն յարգի եւ պատուաւոր մասը կկազմեն, իօղպէք-
ները հակառակ երբեմն իրենց յաղթական եւ զինուորա-
կան ցեղ մ'ըլլալուն, Սուլէ ներուն ներքե իյնալով,
որպէս թէ անոնցմէ վրէժ առնելու մտօք՝ ամէն բա-
րոյական մոլութիւն եւ յանցանք անոնց վրայ կբարդեն։

Թուրք ցեղէն եղող ժողովուրդեան միւս մասն երեք
տարբեր ցեղերու կրօնունք, իօղպէք, Թիւրքմէն,
եւ Դարա — գալիք։ իօղպէքները՝ որ Թուրք ցեղին
գլխաւոր ճիւղներէն մէկն են, եւ կկարծուի թէ Ուլղուր-
ներէն յառաջ եկած են, ժ. դարուն վերջերը կամ ժ. 9-
ին սկիզբները յաղթանակաւ Խորազմիւ հասած են, երբ
իրենց գլխաւորը Պուխարայի տէր էին։ Ասոնք թէ եւ
Սուլէ ներուն չափ ոչ բաղնիքիւ, սակայն երկայն ժա-
մանակ զինու զօրութեամբ զանոնք իրենց ներքեւ նը-
ւաճեալ պահեցին։

Ըսինք որ իօղպէքներուն եւ Սուլէ ներուն դիրքը
քիչ ժամանակէ հետէ փոխուած է, խարեղմի իօղպէք-

ները՝ առանց իրենց պատերազմական յարմարութիւնը եւ ազգութեան գաղափարը կորսնցունելու՝ կէս մը հաստատուն բնակութիւն ունին . գիւղերու մէջ կրնակին , եւ երկրագործութեան կպարապին , եւ միայն ամառները վրաններու տակ կանակին իրենց հօտերը խնամելու պատճառաւ : Խիվայի Էօզպէքները կազմող չորս ցեղերուն մէջէն միայն Բունկրատք՝ իրենց ցեղին յատուկ սովորութիւնները պահած են , եւ իրենց ձեռքն է իշխանութիւնն ալ : Այն չորս ցեղերէն Ուլղուր ըսուածները կըսուի թէ վերջին ատեններս գրեթէ բնջինջ եղան ստահակ բնաւորութիւն մ' ունենալուն պատճառաւ :

Թիւրքմէն անունը միջին Ասիոյ մէջ ցրուած մեծ եւ բազմաթիւ ցեղերու սրուած անուն մ' է , եւ այս բառով կհասկցուին ընդհանրապէս այն արեւելեան թուրքերը՝ որոնք թափառական եւ հովիւ են . մինչդեռ Գամանեան թուրք կոչուածները հաստատուն բնակութիւն ունին , եւ մօտեցած են Եւրոպական սովորութեանց եւ քաղաքակրթութեան : Բուն խիվայի , Ումուր — Տէրեայի , Կասպիական ժովուն եւ խորասանի մէջ տեղը գտնուած խոտաւէտ կամ աւաղլու դաշտերը Թիւրքմէնաց ձեռքն են , որոց վրայ խիվայի խանն անուանական իշխանութիւն մ' ունի : Յիշեալ դաշտերուն երեսը տարածուած ութը կամ տասը ցեղերուն մէջէն՝ միւսներէն աւելի զօրաւոր երեք ցեղ կայ , որոնք խորասանի սահմաններուն վրայ ճանապարհորդաց սովորական անցուղարձ կեցած գաւառներու մէջ բնակելով՝ ուրիշներէն աւելի ճանչցուած են . ասոնք են Եամապ . Թէէն , եւ Կուլան կոչուածները :

Ասոնց կեանքը չնմանիր թափառական ժողովրդոց կեանքին , որ տեղէ տեղ կիտխաղրուին իրենց հօտերով եւ վրաններով , այլ աւելի հինական եւ հարստահարիչ կեանք մը կանցընեն : Իրենց աւարները Պարսկաստանի հիւսիսային կողմերէն կընեն , եւ գլխաւոր կողպուտնին գերիներն են , զորս խիվա տանելով կվաճառեն : Թէ՛ Պարսկաստանի , թէ՛ Պոլսարայի եւ խիվայի եւ կամուրիշ

որ եւ է իշխանութեան ներքեւ ըլլան, հիմնապէս ուրիշ իշխան չեն ճանչնար, բայց եթէ իրենց Ագ—Սպարները կամ «պիտակաճորտները» : Անոնք՝ որ բուն խիվայի սահմանները կընակին, քիչ մը երկրագործութեան կալարապին. բայց աւելի ձի բաղմացներու և կրթելու ետեւէ են. Եօզպէքներուն պէս իրենք ալ խանին բանակին զօրք կուտան, որով խանը կրնայ 20,000 զինուոր պատրաստ ունենալ, Թիւրքմէն կանայք վրանին ներքին գործոց կալարապին և օթոցներ կշինեն, որոնց պատուականութիւնը՝ ամեն կողմ ծանօթ է :

Գարա—գալփաքները (սե գլխարկ գնեցնուն համար այսպէս կկոչուին) ամեն բանի մէջ Եօզպէքներուն և Թիւրքմէններուն կմտենան : Արալի, Կասպիական ծովուն և Ամուր—Տէրեայի եզերքները կթափառին : Կըսուի թէ Պուկարի քաղաքը կործանուելէն յառաջ՝ (ՃԴ : դարուն) Գարա—գալփաքները սաորին Վոլկային արևելեան կողմէրը տարածուած էին, Գամայէն մինչև Աստրախանի կամ Աթաէր խանի շրջակայքը, և այս թուականէն ՚ի վեր Կասպիական հիւսիսային եզերքները անցնելով՝ դէպ ՚ի Արալ յառաջացած են : Գարա—գալփաք անունը խորհրդներուն ալ տուած են Թիւրքմէնք : Բայց հիմայ այս անունը չգործածուիր : Գարա—գալփաքներէն շատերը՝ մանաւանդ անոնք որ խնվիր բարեբեր եւ ուռողեալ երկիրներուն սահմանները կընակին, իրենց արենակից Եօզպէքներուն պէս՝ կէս մը հաստատուն բնակութիւն ունին : Չմերան համար տեսակ մը գիւղ եւ հաստատուն բնակարաններ կշինեն. երկիր կգործեն, և ամառան մօտերը կսկսին վրան գործածել : Եօզպէքներէն եւ Թիւրքմէններէն աւելի արջառ սնուցանելու ետեւէ են, քան թէ ձի :

Պ. Մուրափիէֆ կկործէր թէ Գարա—գալփաքներուն թիւը 100,000 ը կանցներ : Այս անձը՝ որ 1820 ին Ռուսիոյ կողմէն գացած էր, կհամարէր որ բուն խիվայի ժողովուրդը՝ հայատակ խանին անմիջական իշխանութեան, 300,000 հօգիէն աւելի կրնար ըլլալ : “Սակայն, կյաւելուր, նոյն քննիչը, մեք չեմք կրնար ըսել՝ որ

ճշմարիտ է այս թիւը . որովհետեւ միայն հասարակաց զրուցաց վրայ հիմնեալ է . նոյն ինքն խաւը չէ կրցած իմանալ ճիշդ հաշիւը : Ժողովուրդը՝ որ չափազանց կասկածոտ է, օտարաց եւ մանաւանդ Ռուսաց առջև զգուշաւոր լեզու մը կգործածէ իւր թուոյն վրայ . թերեւս նշանակեալ թիւէն ալ աւելի ըլլան » :

Վերոյիշեալ թուականէն 'ի վեր ստոյգ թիւերնին գիտցուած չէ . 300,000 թիւը թերեւս միջին թիւ մը կրնայ համարուիլ : Այս թուոյն մէջ կհասկցուին միայն խիվայի շրջակայները հաստատուն բնակութիւն ունեցող Տաճիկ, Էօզպէք, Գարա — գալփաք եւ թիւրքմէն ժողովուրդները : Թափառական Գարա — գալփաքները եւ մանաւանդ թիւրքմէնները՝ խանին պահանջմանց հակառակ, խանութեան ժողովուրդ չեն համարուիր .

Այս թիւը Ռուսիոյ նոր արշաւանաց ատեն ստուգու թիւն դուռալ : Ահաւասիկ՝ ինչ որ 1873 զեկտեմբերի 3 ին Բեթրպուրկի Էնփւն՝ Ռուս Լրագիրը կգրէ՝ « խիվա քաղաքն առնուելէն յետոյ՝ խանութեան դիւաններուն մէջ գտնուեցաւ բնիկ ժողովրդեան ցուցակները որոց համեմատ կհաւաքէին տուրքերը թէ՛ խանը եւ թէ՛ ուրիշ Պէյեր : Նոյն ցուցակներէն յայտնուեցաւ՝ որ խանութեան հաստատուն բնակիչները 600,000 հոգւոյ կը հասնին :

Թափառական խըրդըղները 12,000 վրան, եւ Գարա — գալփաքները 20,000 վրան են, որոց ամբողջ գումարը 160,000 հոգի կկաղմէ, իւրաքանչիւր վրան հնգական մարդ հաշուելով : Խանութեան մէջ բնակեալ թիւրքմէնաց թիւը գիտցուած չէ . բայց յայտնի է՝ որ բաւական բազմութիւն մը պիտի ըլլան : Ժողովրդեան թիւն երթալով նուազած է, որովհետեւ թիւրքմէններէն մեծ մաս մը դադլած, Գարա — գալփաքները Ռուսիոյ հպատակած, եւ Պարսիկ գերիներն ալ տեղերնին արձակուած են : Այժմ 280,000 հոգի են առանց թիւրքմէններն հաշուելու » :

Խիվայէն զատ՝ որ խանութեան մայրաքաղաքն է, տասն եւ հնգի չափ քաղաք, եւ սովորական դիւղերէն

դուրս՝ վաթսնի չափ ալ գիւղաքաղաք կայ . Պ. Հէլմէրսէն (1837) Օրէնսդրութի կառավարչին խանութեան երկրին վրայ գրած տեղեկութիւններէն առնելով՝ յիշեալ քաղաքաց ցուցակը շինած է . հոս միայն անունին դնելը բաւական համարուի . Հին Ռ-րէնձ , խարէզմի մայրաքաղաքը Էօզպէքներուն տիրելէն յառաջ . Նոր Ռ-րէնձ , առաջինէն աւելի ընդարձակ եւ խիվայէն վերջը խանութեան ամենէն աւելի կարեւոր տեղը . Հեղաբաշտ , Թեւէն , Խանաս , Կարէն , Քիւլաշ , Մանդլի , Թաւ — Հաւաղ , Սէյ , Աւինա , Եւսա , եւ այլն : Այս քաղաքներէն շատերը Էօզպէքներուն կամ Թիւրքմէններուն այլ եւ այլ ցեղերուն անունները կկրեն , ուսկից կիմացուի անոնց ծագումը եւ ուսկից յառաջ եկած ըլլալը :

“ Բոլոր այս քաղաքներուն մէջ , կըսէ Պ. Մուրադիէֆ , տուները հողէ շինուած են . քանի մը մզկիթներէ զատ նշանաւոր չէնք չկայ : Պատերը ընդհանրապէս հող են , երբեմն ալ կոպիճներով խառն : Թէպէտ և հաստատուն շինուածներ չեն , սակայն խիստ քիչ անձրեւելուն համար այս գաւառին մէջ , երկայն ատեն կը դիմանան ” : Բաց այս քաղաքներէն , խիվայի մէջ ուրիշ գիւղեր ալ կան , որոնք վաճառականութեան կողմանէ խիստ նշանաւոր ըլլալուն համար՝ անոնց չեն հըպտակիր : Պախարայի ճամբուն վրայ Հէզարասպ և ուրիշ երեւելի աւաններ ալ կան . անոնց մէջ տօնավաճառի համար յատուկ օրեր որոշուած են , ուր երեւելի քաղաքներէն վաճառականք կյաճախեն , որով երկրին միւս մասերուն մէջ ալ իրենց վաճառքները կը տարածուին :

Խիվայի մէջ ուղիղ և հարթուած ճանապարհներ չկան . կեցած ճամբայներն ալ մարդոց հետքերէն կճանչցուին : Երկրին մէջ ամենեւին գործարան ըսուած բանը չկայ . խանութեան մէջ շինուածներն ասոնք են . խեցեղէնք , աղիւս , զարդի համար տեսակ մը աղնիւ խեցեղէն , քանի մը գործածք և ուրիշ շատ մը բաներ , որոնք սովորական են առեւտրոյ մէջ : Խիվայի կառավարութիւնը՝ Թիւրքմէն իշխանութեանց պէս ղինուորա

կան միապետութիւն է .

Խորազմիոյ վրայ բնաւ տեղեկութիւն չկայ մինչև Արա-
բացոց տիրապետութեան թուականը , ս'ա միայն գի-
տեմք ՝ թէ Աղեքսանդրի արշաւանքէն յառաջ ՝ Ախե-
մէնտիոյ մէկ մասն էր : Այս երկիրը Սամանիտաց կայսրու-
թեան մասն էր տասներորդ դարուն . յետոյ երբ այս
կայսրութիւնը կործանեցաւ ՝ առանձին իշխանութիւն
մ' ունեցաւ (994) , Մինչև 1221 հետ զհետէ մեծցաւ
եւ պայծառացաւ : Խորազմեցիք , սոյն թուականին
ատենները ՝ իրենց հետ միացուցին Պուխարան , Սըմըր-
ղանտ , Բահլ կամ Պալիս (նախնին Բակտրիա) և բարձր
Ռքսոսի կողմերը գտնուած միւս երկիրները , Խորասա-
նէն եւ Մաղանդարանէն (Տաղստան) զատ : Ինչպէս
Ասիոյ միւս տէրութիւնները , այս ալ ճինկիղ խանի յար-
ձակման զոհ եղաւ : ճինկիղէն վերջը ՝ Խորազմիա Զեղա-
թայի եւ Գիւրջաքի անցաւ . յետոյ Ժ.Գ. դարուն մէջ
տեղերը ՝ Թիմուրլէնկի իշխանութեան գաւառներէն
մէկն եղաւ : Այս զանազան յեղափոխութեանց մէջ՝ եր-
կիրը շատ անգամ այրման եւ կործանման զոհ դնաց .
Ուրդէնճ , իւր հին մայրաքաղաքը կործանեցաւ , զոր
Թիմուրլէնկ կրկին անգամ նորոգել տուաւ : Ժ.Ե. դա-
րուն Խորազմիա Պարսից իշխանութեան հնազանդեցաւ
քիչ մը Ժամանակ . բայց 1512 ին Էօզպէք իշխան մը յա-
ջողեցաւ իւր ազդեցութեան ներքեւ առնուլ զայն , որ
մինչև հիմայ նոյն Էօզպէք իշխանին ցեղին կվերաբերի ,
և բոլորովին առանձնացեալ ՝ Ասիոյ ընդհանուր գործոց
չմիջամտէր : Ժ.Ը . դարուն սկիզբները Ռուսիա սկսաւ
Խիվայի խանութեան հետ յարաբերութիւններ ընել :
Այս յարաբերութիւնները միշտ բարեկամական մտօք
չէին . վասն զի Բեթրպուրկի կառավարութիւնը մեծն
Պետրոսէն 'ի վեր շատ անգամ նոր նոր փորձեր ըրաւ ,
եթէ ոչ իւր անմիջական ազդեցութիւնը , գէթ իւր իշ-
խանական պատիւն ընդարձակելու համար Խիվայի վրայ ,
թէ՛ քաղաքական և թէ՛ վաճառականական նպատակ-
ներով : Այս փորձերը , որոց շնորհիւ այսօր կարելի
եղած է աշխարհագրական տեղեկութիւն ստանալ խո-

րազմիոյ վրայ , մինչև ցարդ անյաջող վիճակի մէջ էին .
 1873 տարուան յաղթութիւնը վերջնական որոշումն տը-
 ւաւ : Երբ Ռուսք Սիւր — Տէրեայի (Սեհոն) քովի երկիր-
 ներուն և Պուխարայի սէկ մասին տէր եղան , և Քրաս-
 նովոսոք բնակութիւն հաստատեցին Ոքսոսի հին բե-
 րանը և Կասպիական ծովուն արեւելեան կողմին մէկ խոր-
 չին վրայ , Խիվայի խանին խիստ դժուար էր այնուհե-
 տե իւր զօրաւոր ընդդիմամարտին հակառակիլ , և
 վերջապէս բռնադատուեցաւ ընդունիլ այն ծանրածանր
 պայմանները , զոր իւր վրայ դրաւ իւր յաղթական ոսթը :

ԱՄ ԵՆԱ ՊԱՏԻԻ

ՆՈՐԸՆՏԻՐ Ս. ՊԱՏՐԻԱՐԺ ՀՕՐ

ԱՏԵՆԱԲԱՆՈՒԹԻՒՆԸ

Այն ուշադրութեան արժանի դրուածքը՝ զոր Սահմանադրական ուխտը կատարելէն յառաջ ընթերցած է Ամեն . Տէր Ներսէս Պատրիարք Սրբազանը յատենի՝ Ընդհանուր ժողովոյ 'ի ներկայութեան բաղմութեան ունկընդրաց , մէք եւս արժան կհամարիմք Ամադրիս մէջ հրատարակել՝ իբրեւ նիւթ արժանի ուշադրութեան եւ հետաքրքրութեան ազդին օգտին՝ վաւաքող եւ անոր վրայ խորհող եւ խօսող ազգայնոց :

Տեսարք Երեսփոխանք Հայոց Ազգին :

Այսօր կուգամ իմ խորին շնորհակալութիւնս յայտնել Զեղ՝ որ ներկայացուցին էք Տաճկաստան աշխարհիս Հայ ազգին , այն անարդամեծար ընտրութեան համար՝ որով զնուաստս բարձրացուցիք 'ի Պատրիարքութիւն Հայոց :

Ես նկատելով իմ անարժանութիւնն , անբաւականութիւնն , իմ անձին տկարութիւնը , կանխաւ դրով ազալեր էի զՁեզ , որ զիս ընտրելեաց ցանկէն հանէք , եւ անցեալ օր երբ լսեցի զիս ընտրելնիդ , հաստատապէս որոշեցի որ իջնեմ եւ պատկառելի ժողովոյդ շնորհապարտութիւնս յայսմեղէս յետոյ՝ ազալեմ որ հրաժարական ընդունելու շնորհք ընէք . սակայն Երեսփոխան տեսարք չթողին եւ յայտարարեցին թէ այսպիսի ընդհանուր համակրութեանս առջեւ հրաժարիլն , ազգն ոտնակոխ ընել

է: Կը զարհուրիմ այս յայտարարութենէն եւ իմ ներքին համոզմամբս կանգեմ՝ թէ բարձր պաշտօն չընդունելով խոնարհադոյն պաշտամանց յանձնառութիւն յայտնելն ազգին դէմ թշնամանք ընել չէ . բայց ՚ի վարդապետութենէս՝ ամէն պաշտօնի եւ աստիճաններու ցարդ ազգայնոց ստիպմամբն արժանացած եմ: Ես բնաւ պաշտօնի բարձի հետամուտ չեմ եղած . եթէ կատարելապէս առողջ ատեններս ինձ յանձնուած գործերն ազգի հոգացնելու աստիճան գլուխ հանել չեմ կարողացած՝ ո՞րչափ եւս առաւել այժմ այս տկարութեան երկիւղին մէջ . ոչ առ համեստութեան՝ այլ վստն ճշմարտութեան ահա հրապարակաւ կ'այտնեմ՝ որ իմ անձինս վրայ բնաւ համարում չունիմ . չըլլայ որ այս խօսքերս յուսահատութեան յայտարար համարուին . յուսահատութիւնն թէ հոգեւորապէս եւ թէ քաղաքականապէս գիտեմ որ աններելի է . քան զիս բազումք են արժանաւորագոյնք , թերեւս փափագողներ ալ գտնուին , ընտրեցէք անոնց մէ մին , եւ ես յօժարակամ կը ծառայեմ ազգին ընդ նորա իշխանութեամբ , զի փափաքն ՚ի գործ կը մղէ :

Արդ , ներեցէք ինձ , Տեառք , որ այս անկեղծ յայտարարութեան հետ քանի մը խօսք ալ ընեմ այս պատկաւելի ժողովոյն մէջ մի միայն յաղգասիրութենէ թելադրեալ , Գ. Ե. զս'մ որ ալ ընտրէք Պատրիարք , ես կը վախնամ որ վերջին տարիներու գահակալողներուն վիճակը կունենայ : Պատրիարք ընտրուելէն քանի մը ամիս յետոյ՝ նախ ժողովուրդին աչքէն եւ ապա ակնոյն կիյնայ . այս յաճախ անկման պատճառ պատրիարքներու եւ մի միայն իրենց պակասութիւններն չեն , չեմ ուրանար որ անոնք ալ սխալներ կ'գործեն , բայց ես և մեզմէ շատերը , թերեւս , փնտուելով ուրիշ պատճառներ կ'գտնեմք :

Շատեր կըսեն թէ պատրիարքներու անկման պատճառն աղքատին Սահմանադրութիւնն է . ասոր չեմ համոզուած , ասկէ 14 տարի առաջ հին պատրիարքներու անեցած մեծ իշխանութեան՝ չափ սահման դնելու եւ մեր Օսմանեան կառավարութենէն վաւերացեալ կամ շնորհեալ առանձնաշնորհութեանց կանոնաւորապէս վա

յեւմանց համար՝ ազգը գեղեցիկ խորհրդով Սահմանադրութիւն մը խմբագրեց, բոլոր Հայերը խայտառցին ցընծուծեամբ եւ օտարք դովեցին զմեզ ։

Կգովեմ ազգին աշխատութիւնը՝ որոյ վաստակից իսկ գտնուած եմ, եւ կը հիւանամ այս կանոնաւորութեան մէջ մտնել՝ փափաքելուն վրայ, զոր մինչեւ անգամ չատ համարեցան մեզ այն ատեն, եւ ըսին թէ՝ « Հայաց ազգին Սահմանադրութիւն տալն տղայոց ձեռք ծանրագին՝ այլ գիւրաբեկ գործի մը տալու կնամանի . սակայն ազգը միաձայն հաւանութեամբ ընկալաւ զոյն . կ'իշեմ որ եկեղեցական պատգամաւորութիւնը՝ որոյ թարգմանն էի օր մը 12 տարի յառաջ քսաւ՝ թէ ազգը առանց Սահմանադրութեան չէ կարող կառավարուիլ . Պատրիարքներ ալ եկան եւ ըսին՝ թէ իրենց կողմնացոյցն է Սահմանադրութիւնը, եւ իրաւունք ալ ունէին . ուստի չենք կրնար հիմայ ըսել թէ պատրիարքներու անկման պատճառն ազգային Սահմանադրութիւնն է . այսպէս ըսելով հակասութեան մէջ կիյնամք ։

Ի՞նչ է ուրեմն պատճառ պատրիարքներու անկման ։ Ինձ կ'իտի թէ առաջին պատճառ՝ նման ազգային անհասի իւր իրաւունքներն ու պարտիքն չճանչելն և չլորժագրելն է ։ Սոսոր ընտրութիւն կըլլայ, թաղ մը 500 ընտրող ունի, 30 կամ աւելի պակաս քուէ կըրկէ, և 450ը անտարբեր և անմասն կ'մնայ, բայց ընտրեալք ըստ օրինի կ'վաւերանան ։ Ի վերջէ կեննեն դժգոհութիւն կըլլայանն ընտրելոց դէմ, ընտրեալք ինքզինքնին կ'աւշտ պանեն, կ'մաքաւին . ինչպէս ընտրողութեան՝ այսպէս ուրիշ նուիրական իրաւանց և պարտեաց մէջ անհողութիւն և անտարբերութիւն և իրարու դէմ արհամարհանք ցոյց աալով՝ նոյն հետայն կծագին կազ, կռիւ, անհամաձայնութիւն, երկպառակութիւն, և ապա՝ ի վերջ բանի Սահմանադրութեան վրայ կ'ձգուի յանցանքը ։ Սոսկ պէս պղտիկէն մեծնալով՝ խռովութիւններն կըլայրանան, և Պատրիարք և Ժողովք կ'իյնան, ուստի ազգին խռովութեան և պատրիարքներու անկման պատճառ ազգային Սահմանադրութիւնը չէ, այլ ազգայնոց նոյն

Սահմանադրութեան համաձայն իրենց իրաւունք և պարտիքը չկատարելն է : Մենք ուղեցինք Սահմանադրութիւնը և միշտ ըստ այնմ վարուելու աշխատելու եմք . եթէ ներկայ Սահմանադրութեան մէջ անդործադրելի կէտեր կգտնուին , մենք Սահմանադրութեան հետ՝ վերաքննելու արտօնութիւնն ալ ունիմք՝ շնորհիւ Օսմանեան Տէրութեան , ուստի Սահմանադրութիւնն ալ վերաքննութիւնն ալ մերն է . առնց դէմ՝ դանդատիլ մենք մեղի դէմ ելնել ըսել է , և փոխանակ մեր դժգոհութիւններն յառաջ տանելու , աշխատինք Սահմանադրութիւնը մեր ժողովուրդին կեանքին մէջ մտցնելու և խոհեմութեամբ վարուելու : Սահմանադրութիւնը Հասկնալով չափողներու դէմ , որպէս զի չխաղին : Ծայրայեղութիւններէ պէտք է զգուշանալ :

Երկրորդ և գլխաւոր պատճառ այն է , որ Հայոց ազգը կհատարայ թէ ներկայ պատրիարքութիւնն ալ հնոյն յար և նմանն է , և 16 տարուան փորձով դիտեմք որ հին պատրիարքութիւնն չէ մնացած . ազգը կախալկալէ , Պատրիարքը չկրնար գոհ ընել ազգին փափաքը : Այսօր իւր միջնորդութիւնն և երաշխաւորութիւնն իսկ յերկբայս կտատանի . Հայոց ազգը Պատրիարքի իշխանութիւնը սահմանադրած ատենն նոյն իշխանութեան դոյութեան վրայ գողցես չէ մտածեր . զօրաւորին՝ չափ , կանոն , սահման , կապ դրինք , զի զօրաւոր էր . իսկ երբ անզօր է , երբ միմիայն անունը մնացած է դրեթէ առանց ազդեցութեան , և ասոր ապացոյց՝ մէկ աղաղակաւ կինայ Պատրիարք մը , ի՞նչ ընէ Պատրիարքը , թող սահմանադրապէս ընթանայ . բայց քանի որ Պատրիարքութիւն չէ մնացած ի՞նչ ընէ , ցրցուցէք Պատրիարքութիւնը և թող դործէ :

Այս տխուր վիճակին պատճառներն բայց ի՞նչ սոցանէ ուրիշ շատեր ալ կրնան լինիլ , բայց ինչ որ ալ ըլլան թէ՛ Օսմանեան կայսերութեան և թէ՛ Ադդին օգուտն ու շահը կպահանջեն՝ որ պատրիարքութիւնը դոյանայ : Կենդանանայ պատշաճապէս . երբ կտեսնեմք որ Պատմութիւնը և Պօլոս Հայ Պատրիարքաց թէ՛ Օսմանեան Տէ-

րութեան և թէ՛ Հայոց ազգին մատուցած անհամար
 ծառայութիւններն անմահացուցած է , գօտեւորելու
 եմք իւրաքանչիւրս մեր պարտիքը կատարելու՝ այն վըս-
 տահ համադմամբ՝ թէ Օսմանեան Տէրութեան և անոր
 դարաւոր հպատակ հաւատարիմ Հայոց ազգին ճշմարիտ
 օգտին համար պիտի աշխատինք : Ուրեմն ի բաց քեցենք
 մեր սրտերէն այն ամեն բաներն՝ որ խոչընդոտն են գոր-
 ծելու . անմիաբանութիւն , ատելութիւն , անտարբե-
 րութիւն , վէճատութիւն , աննպատակ կուսակցութիւն ,
 քամահանք , խծբծանք , և այլն : Զօրանանք գործելու
 համար առանց իրարու դիտու վրայ Տամոկեան
 սուր կախելու . զօրութիւնը միութեան մէջն է , և միու-
 թիւնը պահպանող Քրիստոնէական սէրն է , որ մեր հա-
 ւատքին գործնականն է , և ով որ կհաւատայ հոգւով
 կսիրէ , այսինքն կգործէ սրտով , և ով որ կգործէ , նա
 միայն իրաւունք ունի յուսարու . միանանք սիրոյ դրօշին
 ներքեւ : Առանց կուսակցութեան ազգ չկայ . բայց լու-
 սաւորեալ ազգաց մէջ ազգին բուն օգուտն իրենց նպա-
 տակ բռնած են . վայրապար վէճերէ հեռի մնալու ենք ,
 կիրքերն ի բաց թողելու ենք , բոլոր ետութիւնները մի-
 ակ էսին այսինքն ազգին վրայ միանալու են , սիրոյ շրը-
 ջանակին մէջ ամեն մարդ մեծ և միանգամայն պզտիկ է .
 վիճաբանութիւնք լուսով կը յազին , կիրքերը բոցով ,
 երբերը բաժանման խրամատներ կբանան , և որչափ
 սատականայ՝ այնչափ խորին կը պեղեն զանոնք , և միու-
 թիւնը անհնար կգործեն : Իրարու դէմ թափած ճի-
 գերնիս ազգին համար թափենք , մոռնանք անցեալն և
 նոր սղւով կազդուրինք :

Դաստիարակեմք մեր մանկունքն և ջանանք որ մեր
 ազգային հին համբաւն անաղարտ մնայ , բարձրացնենք
 ազգային բարոյականութիւնը , որով միայն կարող կըլլանք
 Տէրութեան եւ օտարաց համարումն գրաւել . ըսեր են
 երբեմն , Հայը վաճառական է , բայց ոչ խղճմտանքի ,
 Հայերը հինգ հարիւր տարի յառաջ եւրոպա բնակող
 ազգի մը վաճառականութիւն , հաշուեկալութիւն , եւ
 երկրագործութիւն սովորեցուցած են . կրթենք մեր

զաւակները Աստուածասպաշտութեան և ուսմանց մէջ ,
 թող խրատուի ան Հայը որ ցոփ է , արեւցող է , ծայլ է ,
 ընտանեակէր և որդեակէր չէ , և զրկուի ամեն իրաւունք-
 ներէ այն մարդը՝ որ Հայ է ու ազգը չօրերը , զաւակներ
 ունի և զանոնք դպրոց չըրկեր , դպրոց ունի և հոգ-
 չաւանիր անոր , եկեղեցի ունի և անհաւատարիմ է անոր :
 Այդին բարիք ընողներուն երախտասպարա զանուիւք ,
 որպէս զի քարերարներ ունենանք միշտ , միանանք եղ-
 բարք , աջ ու ձախը թողունք և մեր միութեան բուն
 կեդրոնին՝ սրտին դիմենք , այսինքն Հայաստանեայց
 ամենասուրբ Եկեղեցւոյ , մեր մաքուր ծնողին ծոցը
 համախմբուինք , մեր Եկեղեցւոյ բարդաւածանաց կամ
 մեր յուսոյ խարսխին ամբութեան համար ամեն ջանք
 'ի գործ դնենք . մեր հոգեւոր և մարմնաւոր երջանկու-
 թեան կարապետն մեր Եկեղեցին է , մեր հարց առա-
 քինութեանց և բարեպաշտութեան մէջ իւրաքանչիւր
 Հայ աշխատինք յառաջ երթալ , մեր եկեղեցականու-
 թիւնը բարձրացնենք և ազնուացնենք , զի անոնք մերն
 են և ոչ ուրիշին , զանոնք և բոլոր ազգին պաշտօն-
 եր այնքան անուանարկելէ անպատուելէ զոչոյշ կենանք ,
 համեստութիւնն մեր կենաց կանոնն լինի , և մեր ամեն
 բանի , մինչև իսկ տալազրական ազատութեան մէջ
 համեստութիւն լիայի . ինչ կուսակցութեանց որ ծա-
 ուայենք՝ եկեղեցւոյ կէտին վրայ միանանք , նման իրարմէ
 հեռացող ճիւղերու , որոց բունը մէկ ծառի վրայ է .
 ամենքս ալ եկեղեցւոյ կողմը , միութեան կողմը ըլլանք .
 ուստի եկեղեցին միութեան մէջ պահենք , բոլոր աթոռ-
 ներն իրերապատշաճ ներդաշնակութեան մէջ դնենք ,
 մեր աղաղակն 'ի խորոց սրտէ այս թող ըլլայ . յաւեր-
 ժացի՝ միութիւն եկեղեցւոյ Հայաստանեայց , և նովաւ
 միաբանութիւն ազգին :

Ձանանք ազգը ներկայացնող այս ընդհանուր Ժողովը
 պատկառելի պահել , յարդենք մեր օգտին համար ընտ-
 րած մարդիկներն , զի անոնց պատիւը մերն է . եթէ
 մենք մեր կաթողիկոսին , մեր Պատրիարքին , մեր առաջ-
 նորդներուն , մեր Ժողովներուն պատիւը չպահեմք :

օտարներէն զնոյն պահանջելու իրաւունքն իսկ իրենց ունենեմք . ներքնապէս միութեամբ զօրանանք , արտաքուստ պատկառելի և հզօր կըլլամք :

Այս միութեամբ կարող եմք մենք զմեզ զեկաւարել , թող աշխարհի ազգաց և ազանց ահադին նաւատորմին մէջ փոքրիկ նաւակ մը եղած լինի Հայոց ազգը , այսչափ դարերէ ի վեր այս նաւակը որչափ ալեաց յաղթեր և ցարդ չէ ընկղմեր՝ Աստուծոյ շնորհիւ և մեր հարց իմաստուն զեկաւարութեամբ :

Ընտրեցէ՛ք Ձեր զեկաւարը , Ձեր Պատրիարքը , և Ժողովները , սակայն վստահութիւն ունեցէ՛ք վրան , նաւակը փոխորկի հանդիպած ատեն՝ զեկաւարն ձեր վստահութեամբ զօրանայ , ահագին նաւերու մէջէ պիտի անցնի աւանց անոնց զարնուելու , այն ատեն երբ ահագին ալիք կապառնան և շղթայազերծ հողմունք , ի հիւսիսոյ ի հարաւոյ , յարեւելից և յարեւմտից , երերածուի՝ կը առտանի , երբ նաւակին մէջինները ազմուկով շփով և անիշխանական ցոյցերով զեկաւարը կը շփեն , դէկն անոր ձեռքէն կիսնայ , և նաւակն ամեն դիպք վրած հովերուն կը մատնուի : Ձի թէ՛ ներքին թէ՛ արտաքին դժուարութեանց միանգամայն յաղթել առանց վնասելու զրեթէ անկարելի է , և շատերն ձեռնթափ կընին , եւ ամէն քիչ շատ մտածող մարդ կգոչէ :

Այս իմ գործս չէ , այլ քու գործդ է ո՞վ ամենամեծ Աստուած , զի դու միայն գիտես ի չարեաց անակնկալ բարիս հանել . քու հզօր աջովդ դու առաջնորդէ այս նաւակին , Հայոց ազգին , զոր Հոյսաստանի ռոսկալի ալեկոծութեանց մէջէն խալըսեցիր , և Յակոբայ աստղին լուսովը խաւարին անդնդոց եւ տխրութեան գիշերաց մէջ թէ և վիրալից՝ անխորտակելի պահելով հասցուցիր մինչեւ ցարդ . վառ պահէ՛ այդ Աստուածային լոյսը Հայոց ազգին ամեն առաջնորդներուն , այս պատկառելի Ժողովոյն , Եկեղեցւոյն Արարատեանն՝ Մայր աթոռոյ դահակալ ամենայն Հայոց Հայրապետին եւ բոլոր բարձր աստիճան պաշտօնէից , աթոռակալաց , միաբանութեանց , եկեղեցականաց , Ժողովականաց հոգւոց մէջ :

շնորհէ՛ քու սէրդ առ հասարակ ամեն Հայու իրենց
 արենակից եղբարց համար, եւ ամեն կարգի անձինք
 սիրովդ յաջողին ամեն տեսակ առաքինութեանց մէջ՝
 իւրաքանչիւրն իւր պարտքը մտադիւր կատարելով, ու
 ըով իրաւունք ստանան ամենեքին բերկրիլ երկրաւոր և
 երկնաւոր երջանկութեան յուսով: Ահա՛ այս են իմ իղ-
 ձերս, զորս այս առթիւ ներկայացուցի երեսփոխանա-
 կան պատկառելի ժողովոյդ:

Վ Է Պ

ՍԼԱՉԱԿՈՅՏԵՐՈՒ ՄԷՉ ՊԱՏԱՀԱԾ

ԴԷՊՔ ՄԸ

(Շարունակում . Տե՛ս Թե՛ս Դ. Երե՛ս 237 .)

Դ.

Գէորդ այն ամեն չքնաղ բաները տեսնելէն վերջը՝ շատ կիսափաքէր աշխարհք պտըտիլ : Տասն և չորս տարեկան հասակին նաւաստի եղաւ . բայց աւա՛ղ , այս անգամ ի՛նչ բաներու պատահեցաւ . ձախող օդերու , մռնչող ծովու , կարծրասիրտ և չար մարդոց , չոր հացի , և ցուրտ գիշերներու , և շատ անգամ ալ բռնցի հարուածներու : Երբ տուաջին անգամ զարկին իրեն , վեհանձն Սպանիացոյն երակներուն մէջ խաղացած , արիւնը բորբոքելով՝ ուղեց թշնամանաց խօսքերով պատասխանել . սակայն խոհեմութիւն ընելով՝ ինքզինքը բռնեց , հասկցաւ որ եթէ բան մ' ըսէ , իրեն դէմ աւելի ծանր կերպով պիտի վարուէին : Բա ութիւնը անցնելով՝ մի և նոյն զգացումն ունեցաւ՝ ի՛նչ որ կունենայ օձաձուկն՝ երբոր մարմաղերծ ընելով կտոր կը

տոր կրահարանին մէջ ձգեն :

— Վնաս չունի ըստ Գէորգ . օձածկան պէս դարձեալ պիտի վերադառնամ :

Սպանիոյ եղբրքները նաւեցին . բազուն այնպէս բերաւ որ նաւը խարխիւ ձգէ նաւահանգստին քով գրտնաւած այն քաղաքին մօտ՝ ուր Գէորգին ծնողքը հարստութեանց ծոցին մէջ ապրած էին : Քշուաւ նաւաստին միշտ նաւուս եղբրքը պահապան կեցած էր , բայց վերջին օրը քաղաքը խրկեցին պաշար գնելու համար :

Աւաջին անգամն էր՝ որ մեծ քաղաք մը տեսաւ . ժողովներն օրչափ բարձր կերևէին աչքին . փողոցներուն մէջ կլիտային բազմութիւն քաղաքացիներու , դործաւորներու , գիւղացիներու , կրօնաւորներու , զինուորներու . ի՞նչ աղաղակ և ի՞նչ ձայն . Մէկ կողմէն ջրեաց զանգակներու , երգերու և նուագարաններու ձայները կլսուէին , միւս կողմէն դործարաններու մէջէն ուռերուն ձայնը : Արեգակը պայծառ էր , օդն ալ ծանր . կարծես թէ բոլորով ճանճերով , մեղուներով և բնդեւեւերով լեցուն հնոցի մը մէջ ըլլային : Գէորգ բոլորս վին ապշած , չէր գիտեր թէ ո՛ր կերթար . նրբամի իւր պատառատուն զգեստները կգիտէր , որ տղամի մէջ լուացաւ և ծխնելուզի մ' առջև չորցած կիծուէին . աւտոր համար խիստ անհանգիստ էր և շատ կամջնար :

Յանկարծակի գէճն ելան մայր եկեղեցւոյն դռները , ուր աշտանակներուն եւ կանթեղներու լոյսը մութ գըմբեթներուն ներքեւ կշողջողար , եւ հեռուէն խնկոց հոտը կըսրէր : Ամենէն աւելի խեղճ մուրացիկները տաճարը կմտնէին . Գէորգ իւր հետը դռնուած նաւավարին աղաչեց՝ որ թոյլ տայ իրեն եկեղեցին մտնել , և հրաման առաւ . տեսաւ հոն խիստ գեղեցիկ կերպով նկարագրեալ պատկերներ , զարդարեալ ծաղկօք և մամերով . տեսաւ որ քահանայները , ոսկեթել և մետաքսեայ հանդերձներ զգեցած , կերգէին , մինչդեռ միւս կողմանէ դպիրներն արծաթի բուրձառներ կշարժէին : Ինչ փառաւորութիւն և ինչ շքեղութիւն . Գէորգին հոգին յուզեցաւ , և իւր ծնողաց հաւատքը սրտին մէջ արթննալով՝ . սկսաւ ար-

ցունք թափել :

Ռետելիք դնելու համար շուկան գնացին և վերադարձան դէպ ի նաւահանգիստ առաջնորդող ճամբան բռնելով : Գէորգ բեռան աակ ճմլած , ուժը հասած հողւով մարմնով խոնջեցաւ : Բարր այս նոր փոփոխութիւններէն տրտմութեան մէջ ինկաւ , տեսաւ փառաւոր պալատ մ' ալ , որ արձաններով և մարմարի փետայ սիւներով զարդարուած էր : Լայն սանդուղք մը գէղ ՚ի սեամբ կառաջնորդէր : Գէորգ այն սանդղին առտիճաններուն վրայ նստաւ քիչ մը հանդստանալու համար . բայց յոտից ցգլուխ հագնուած զարդարուած ի գանապան մը վազեց և ձեռքին մէջ արծաթի դիտով մական մը ճոճելով զինքը վառեց , և դառն թշնամանքներ բարդեց խեղճին վրայ , որ նոյն տանը ցաւակ , պալատին եւ անոր բոլոր հարստութեանց ժառանգորդն էր : Յիշաւի , այս պալատն իւր պապին բնակութիւնն էր ' որ իւր միակ աղջիկը՝ կորսնցունելուն համար , որտին ցաւէն հիւժելով մաշած և մեռած էր :

Հաւր դարձեալ ճամբայ ելաւ , և Գէորգ սկսաւ կրկին ծանր խօսքեր լսել . քիչ կ'ընամար և շատ կ'աշխատէր : Հասկցաւ թէ այսարհք տեսնելու փափաքը քանի՞ նրա տաւ իրեն . Կրօնն թէ աղէկ է որ մարդ երիտասարդութեան հասակին մէջ նեղութիւն քաշէ . թերևս այնպէս ըլլայ , միայն թէ ձերութեան օրերն ալ հանդստու թեամբ անցնէ :

Հաւր Խուգլանտի մէջ Ռէնքժօպէնկ հասաւ . Գէորգ ' իւր ժառանգութեան ժամանակը լրացուցած ըլլալով , Հիւլիսպի քարձաւ իւր ծնողքը և իրեն սիրելի աւագակոյտերը տեսնելու համար : Բայց , իւր բացակայութեանը՝ զինքն որդեգրող մայրը մեռած էր . այս գոյժն իւր վերագարձին բոլոր ուրախութիւնը խանգարեց .

Սմառն անցաւ . վրայ հասաւ սաստիկ ձմեռ մը այնպիսի բքալից մըրկաւ , ուսկից ծով և ցամաք աակն ու վրայ կրկային . Գէորգ զարմացաւ տեսնելով՝ որ երկրիսմակերեւութին վրայ այնպիսի անհաւասար և տարբեր բաժանումներ կային . հոն ցուրտ և փոթորիկ . Սպանիոյ մէջ

արեգակը պայծառ, օդը հանդարտ և ջերմ: Վայրկեան մը հարաւը նախամեծար կհամարէր. բայց երբ գեղեցիկ եղեամն իջած կըլլար, և սպիտակ կարապներու երամոց ծովեղերքը լուղալը կտեսնէր՝ հիւսիսն աւելի կսիրէր. Ո՛հ ապարէն հիւսիսային կողմն ալ ամառն իւր գեղեցկութիւնը և զուարճութիւնն ունի. Գէորգ միտքը կըբերէր Վոսպրեկին դղեակը, կակղինները, շամբուկներն ու մրտենիները, և զանոնք հարաւային գաւառաց պայծառութիւններէն գերազանց կհամարէր:

Գարունը եկաւ, և իւրաքանչիւր մարդ ձկնորսութեան սկսաւ: Գէորգ բաւական մեծցած և զօրացած էր. միշտ պատրաստ էր աշխատութեան, եւ եռանդ եամբ զինքն որդեգրող ծերունի հօրն օգնելու: Լուղալու մէջ խիստ յաջողակ էր, ալեաց հետ իբրեւ ձուկ մը կգրօնուր: Երբ երկայն ատեն ծովուն մէջ կմնար, ծեր ձկնորսը կրմաղնէր իրեն՝ որ թիւնիկներու բազմութենէն զգուշանայ. որովհետեւ, կըսէր, ամենէն աւելի յաջողակ լողացողին ալ կրնան յաղթել, կըջապատեն զինքը եւ կպտտառեն. Ուստի Գէորգ կլմանար՝ որ չըլլայ թէ անոնց զոհ երթայ:

Իրենց տանը դրացին Մարթէն անունով տղայ մ'ունէր: Գէորգ ասոր հետ ընկերացաւ և երկուքը մէկէն նորվեկիա եւ Հոլանտա գացող նաւու մը մէջ նաւաստի եղան: Երբէք իրարու հետ վեճի բռնուած չէին, բայց կրնար յակարծ մէջերնին կռիւ մը ծագիլ. Գէորգ խիստ եւ իւր ցեղին յատուկ քնաւորութեամբ ցասկոտ էր. Օր մը նաւուն մէջ, առանց պատճառի մէջերնին կռիւ մը ծագեցաւ. Գէորգ գեղնեցաւ, իւր գեղեցիկ աչքերը խռովեցան, եւ զարհուրելի կերպարանք մ'առաւ, դառնակը քաշեց, սակայն Մարթէն հանդարտութեամբ ըսաւ իրեն:

— Ինչ կրնես, բարեկամ, դո՛ւ ալ դանակի հետ խաղցողներէն ես:

Լուռ կեցաւ Գէորգ. իւր ձեռքը կարծես թէ մեղաւան զօրութենէ մը շարժեալ թուլցաւ, և իւր գործին դնաց: Վերջը Մարթէնը գտաւ և ըսաւ իրեն:

— Զարկ երեսիս . արժանի եմ . սրտիս մէջ բան մը կղզ ամ, որ անդադար կ'յուզէ և անհանգիստ կ'ընէ զիս :

— Մէկդի թողունք ասիկա , պատասխանեց Մարթէն . կռուէն վերջը , առաջինէն աւելի իրարու հետ լաւ բարեկամ եղան , և երբ գիւղերնին վերադառնալով , Գէորգ եղբւրթիւնը պատմեց , Մարթէն ըսաւ՝ թէ իւր ընկերը բարկացող , բայց և այնպէս բարեւորտ էր :

Գիւղին աղջկանց մէջ մէկը կար՝ որուն հետ Գէորգ շատ կախորժէր խօսիլ : Ասիկա Ելիզա կկոչուէր . Գէորգ որչափ թխամարթ էր , ընդհակառակն այն աղջիկն ըստիպակ էր , Վուշի պէս մաղեր , և արևուն ճառագայթներով ցոլացեալ ծովու նման աչքեր ունէր : Օր մը , երբ ձեռք ձեռքի տուած , միատեղ կ'ճեմէին , ըսաւ աղջիկը .

Գէորգ , քեզի խնդիր մ' ունիմ ընելու : Զեր տան տիկինը մեռաւ , զիս իրեն տեղը առ . զօրաւոր և գործունեայ եմ . պիտի տեսնես՝ թէ ի՞նչպէս կ'ընամ պատրաստել տաք գարեջուրը՝ որուն միշտ պէտք ունիք՝ երբ ձկնորսութեան յոգնած կ'մերադառնաք , և ի՞նչպէս պիտի մաքրեմ և պատրաստեմ ձուկերը . կուզեմ որ ձեր տունը գամ , զքեզ եղբօր մը պէս կսիրեմ : Իմ խօսեցեալս Մարթէն կ'ափաքի՝ որ իւր ծնողաց քով երթամ , բայց ասիկա անկարելի է :

Այս խօսքերէն Գէորգ խռովեցաւ , սլաքունեցաւ , կարծես թէ երկիրն իւր ոտքին ներքէն խուսափեցաւ . չկրցաւ կոկորդին մէջ խօսք մը գտնել . միայն գլուխը ծրուեց՝ որպէս թէ այդ պատասխանելու . զգաց սրտին մէջ թէ այդ ևս չէր կրնար Մարթէնը քաշել , Ակսաւ իրեն և Ելիզային վրայ խորհել , որուն վրայ յառաջ շատ չէր մտածեր . Որչափ խորունկ մտմտաց , այնչափ համոզուեցաւ՝ թէ Մարթէն յափշտակած էր իրմէ զայն՝ որուն համար միայն կապրէր աշխարհի վրայ , այն էր Ելիզայի սէրը :

Հետեւեալ առաւօտուն Գէորգ իւր հայրազրին և Մարթէնի հետ ձկնորսութեան գնաց . ծերուկը ջերմախոսի բռնուելով՝ շուտով ետ դարձան . Ծոփն աղէկ ծեալ ըլլալով՝ գժուարին էր ծովախորշին բերանը գըտ-

նուած երեք խումբերէն անցնիլ . երբ ապառաժին տուլև հասան, նաւաստիներէն մին ոտքի վրայ կեդաւ և ալիք, ներք կդիտէր . միւսներն ալ սկսան դէպ 'ի յետս թիալարել , և ահա՛ իրենց ընկերը նշան տուաւ՝ թէ մօտեցաւ մեծ ալիքը՝ որ կրնար նաւն ապառաժէն ալ բարձր հանել . Այն ատենը սկսան դէպ 'ի ցամաք թիալարել , նաւակն ալեաց հետ բարձրացաւ , և միատեղ ցածնալով՝ ալեաց մէջ աներևոյթ եղաւ , այնպէս որ ցամաքէն նաւակայմն ալ չէր կրնար տեսնուիլ , և կարծեցին՝ թէ նաւն իսպառ ընկզմեցաւ . վայրկեանմ' անցաւ , և ահա ծովէն դուրս ելաւ նման ծովային պլանդակ խեղդեանի մը՝ որուն ոտքերը թիակներն ըլլային . Այս միջոցն 'ի գործ դրին երկրորդ և երրորդ խումբերուն ալ , և այնուհետեւ ամէն վտանգ անցաւ . բայց եթէ քիչ մը յապաղէին , և դիտող նաւաստին իւր նշան տալուն մէջ պատահ հաջորդ վախճանէր , նաւն անշուշտ կը տոր կտոր պիտի ըլլար :

Առաջին խումբէն կ'նտկնային՝ երբ Գեորգ յանկարծակի յառաջ նետուելով՝ ըսաւ .

— Հայր , թող որ յառաջ անցնիմ , և ոտքի վրայ կենամ :

Գիտիլային մտածութիւն մը ծնաւ սրտին մէջ . իմ և Մարթէնի այս տեղ կորսուին ինձմէ կախումն ունի , կը սէր ինքնին . Այքը փոփոխակի մէկ մը Մարթէնի և մէկ մ' ալ ժայռին վրայ կդարձունէր . Այլիքը մոտեցաւ . տեսաւ Գեորգ . որ իւր հիւանդ հայրագրին երեսները իսպառ գունատ և գունաթափ եղած են . յաղթեց վտանգին , յաջողութեամբ իւր նշանները տուաւ , և ահա եղերքն հասան :

Սակայն վնասակար և դէշ մտածութիւնք անբաժան մնացին իրմէ . սկսաւ փնտռել թէ՛ ինչ պարագայներով աւրուած են Մարթէնի հետ , յորմէ հետեւ մէջերնին բարեկամութիւն հաստատած էին :

Իւր միտքը բաւական ամբաստանութիւն չէր կրնար յառաջ բերել՝ Մարթէնի դէմ ո՞ր և քէն պահելու համար . սակայն միշտ ըսն մը կար սրտին մէջ , այս է թէ

Մարթէն զինքը զրկած է խիստ պատուական բարիքէ մը .
ասիկա բաւական պատճառ մ' էր Գէորգին զՄարթէն
ատելու :

Ձկնորսներէն ոմանք նշմարեցին , որ Գէորգ Մար-
թէնի հետ ունեցած վարմանց մէջ փոխուած է . բայց
Մարթէն բնաւ ուշադրութիւն չըրաւ , և միշտ ընկեր
և բարեկամ էր Գէորգին :

Օր ըստ օրէ ծերուկ ձկնորսին հիւանդութիւնը
սաստիկացաւ . անկողին իյնալով վերջապէս մեռաւ , և
տնակը Գէորգին ժառանգութիւն թողուց , որ թէպէտ
շատ բան մը չէր , բայց սակայն Մարթէն այնչափ ալ
չունէր :

— Այլ այսուհետեւ նաւաստի չպիտի ըլլաս , ըսաւ
Գէորգին դրացին մը . մեզի հետ ձկնորսութիւն պիտի
լնես . Սակայն Գէորգին նպատակն այս չէր . դարձեալ
աշխարհք պտրտելու միտք ունէր : Օձաձկան որսորդը
Հին Սքակէնի մէջ հօր եղբորորդի մ' ունէր , հարուստ
վաճառական , նաւապետ և բարի մարդ մը . Գէորգ ու-
ղեց անոր քով ծառայութեան մտնել . Սքակէն Հիւրս-
պիէն շատ հեռի էր . Գէորգին ուղածն ալ այս էր :

Միտքը դրաւ ճամբայ ելնել Մարթէնի և երիզայի
հարսանիքէն յառաջ , որ մէկ երկու շաբաթէն կտաա-
րուելու էր :

— Բայց , ըսաւ դրացին , ինչո՞ւ պիտի երթաս . Ը-
րածդ անխելքութիւն է , դուն հիմա տուն ունիս , ե-
լիկա քան զՄարթէն դքեղ ընտրելով , ամուսինդ պի-
տի ըլլայ :

Գէորգ քանի մը կցկտուր խօսքերով պատասխանեց .
դրացին դնաց և ելիլան դանելով կանչեց . Գէորգ շատ
աշխատեցաւ , որ զինքը խօսեցնէ , և վերջապէս սա
խօսքը լսեց .

— Գեղեցիկ տնակ մ' ունիս , ասիկա խորհրդածու-
թեան արժանի բան մ' է :

Գէորգ ալ երկար մտածութիւններ ըրաւ այս մասին ,
այնչափ յուզուեցաւ և տակն ու վրայ եղաւ սիրտը բազ-
մադիմի խորհրդովք , որչափ չեն կրնար ըլլալ ծովու

խոռովեալ ալիքները : Վերջապէս ըսաւ Ելիզայի .

— Հիմա տեսնենք . եթէ Մարթէն ինձի պէս տուն մ' ունենար , մեր երկուքէն զո՞վ աւելի պիտի ընտրէիր .

— Բայց չունի , պատասխանեց Ելիզա , և քու տանըդ պէտ տուն երբէք չպիտի ունենայ :

— Բայց դիցուք թէ ունենայ ,

— Ի՜նչ , այն ատեն Մարթէնը պիտի առնէի , սիրտըս անոր հետ է , կսիրեմ . բայց միայն սիրով կարելի չէ ապրիլ :

Իրարմէ դատուեցան . բոլոր գիշերը Գէորգ չկրցաւ աչքը խփել . սիրտը սաստիկ յուզեալ էր . մէկէն միտքը բան մ' ինկաւ , եւ հետզհետէ այնչափ մեծցաւ եւ զօրացաւ՝ որչափ որ մեծ եւ զօրաւոր էր սէրը Ելիզայի վրայ : Առաւօտուն սիրտն հանդարտած էր . շիտակ Մարթէնը գտնելու դնաց . եւ իւր տունը գրեթէ ձրի աբար անոր տուաւ , ըսելով՝ թէ ինք միայն մէկ փափաք մ' ունի , այն է ծովային ճանապարհորդութիւն : Առանց խորհելու կամ յուսահատութեամբ չէր ըններ աւսիկա , այլ խորհրդով եւ գիտնալով : Երբոր բանն իմացաւ Ելիզա , բոլոր սրտով շնորհակալ եղաւ Գէորգին՝ որ կթողաւ զինքը իրեն սիրելի Մարթէնին հետ ամուսնանալ :

Երկրորդ առաւօտուն Գէորգ ուղեց ճամբայ ելնել . իրիկունը վերջին անգամ մ' ալ ուզեց տեսնել ՂՄարթէն , որուն վրայ առաջուան պէս սէր ունէր : Աւազակոյտերէն անցնելով , դրացիին հանդիպեցաւ , որուն հետ Մարթէնի վրայ քիչ մը խօսելէն յետոյ՝ անցաւ , եւ իւր ընկերին բնակած տունը դնաց : Դրան առջեւ հասնելով՝ խօսելու եւ խնդալու ձայներ լսեց . տեսաւ՝ որ Ելիզայի ձայնն ալ կուգայ , զոր անգամ մ' ալ տեսնել չէր ուզեր , առանց ներս մտնելու՝ ետ դարձաւ , գոհ ըլլալով Մարթէնի շնորհակալութիւնները լսած չըլլալուն՝ եւ մանաւանդ իւր երջանկութեան պատկերէն խոյս տուած ըլլալուն համար :

Ե.

Առաւօտուն՝ արեւը ծաղկելուն պէս՝ Գէորգ մա-
խաղն առնելով ճամբայ ելաւ . ծովեզեր երկայնքը բըռ-
նեց դէպ 'ի Ֆոթալթրէն երթալու՝ ուր միացն ունէր օձա-
ձկան որսորդը տեսնելու :

Երոջն հանդարտ եւ կապուտակ էր . աւազին վրայ
ցան եւ ցիր արուուած էին զանազան խեցիներ , որոնք
կշիշեցունէին Գէորգի մանկութիւնը , յորում անոնցմով
կղբօսնուր : Բաւական խեցի ժողովեց , վերջը նետեց ,
եւ ուրիշ ժողովեց , եւ պսպէս շարունակ ցածնալուն ել-
նելուն պատճառաւ՝ քիթն արիւնեցաւ : Առաջին իրի-
կունը՝ կրած յուզման պատճառաւ՝ արիւնը գլուխը զար-
կած էր , եւ վերջը թէպէտ հանդարտութիւն գգաց ,
բայց քանի մը կաթիլ արիւն արդէն թեղտնեացը վրայ
ինջած էին :

Ճամբան շարունակեց , Էնքոլինքն ուրախ եւ ազատ
կհամարէր . ասկեց անկեց ծաղիկներ ժողովելով՝ գլխար-
կին վրայ կանցընէր , ընդարձակ տիեզերքն իւր առջև
բացուած կտեսնէր , եւ ծեր ձկնորսին պատմած փոք-
րիկ օձաձկանց պէս՝ կերթար անոր մէջ իւր դրօսամբը
վայելել :

Միտքը կրերէր օձաձկանց իրենց մօրմէն լսած խրա-
տը . — Տղաքս , դու շաղէք չար եւ անգութ մարդոյ-
մէ — : Բայց վախնալու ի՞նչ ունիմ , կշտէր , բաւական
քաջ եմ , եւ մէկու . ո՞ր ալ չարիք ըրած չեմ :

Արդէն արեղակը բաւական բարձրացած էր , մինչ
Գէորգ Նիսումի ծովախորշին մօտեցաւ : Վերջինն ալ
նարկ մ՝ ալ ձգեց Հիւսուպիի վրայ , եւ քիչ մը հեռին
երկու ձիաւոր տեսաւ հետերնին ունենալով հետեւակ
մարդիկ , որոնք դէպ 'ի իւր կողմը կուգային :

Գէորգ ամենեւին հոգ չըրաւ , իւր ճամբան շարու-
նակեց : Գետոյն բերանը հասնելով՝ ձայն ձգեց նաւա-

վարին՝ որ դայ զինքը նաւակին մէջ առնու : Գետոյն մէջ տեղն էին՝ և ահա երկու ձիաւորները եղբրքն հասան , և հրամայեցին նաւագետին յանուն թաղաւորի՝ որ ետ դառնայ : Գէորդ իրենց սպառնական կերպէն բան մը չէր հասկնար , բայց նայեցաւ որ հնազանդիլ պէտք է , ինքն ալ թիակ մ' առաւ նաւավարին օղնելու համար :

Նաւակը ցամաքն հասնելուն պէս՝ այն երկու մարդիկը Գէորդի վրայ յարձակելով՝ չուանով պնդեցին ձեռքերը , և ըսին . — Յանցանքդ կեանքդ քննէ պիտի վերցնէ . աղէկ՝ որ զքեզ բռնեցինք : —

Եւեղծ Գէորդն այնչափ շուարած էր՝ որ ըսելու խօսք մը չէր կրնար դասել . վերջապէս հասկցաւ՝ որ կամբաստանէին զինքը՝ եթէ ինքն սպաններ է զՄարթէն , զոր կոկորդը ձեռքուած ու մեռած էին դտեր : Յիշեցին իրեն՝ թէ առաջին օրն իրիկուանց դէմ Մարթէնին տունը երթալու ատենը դրացւոյն հանդիպած էր , և նոյն ատեն դանակ քաշած էր Մարթէնի դէմ , եւ երբոր թեղանեաց վրայի քանի մը կաթիլ արիւնն ալ տեսան՝ բոլորովին համոզուեցան թէ ինքն է մարդասպանը : Գէորդ իւր անմեղութիւնն ապացուցանելու համար ինչ որ ըսաւ , ամէնն ալ պարապ ելան , եւ ուրովհետեւ ծովով Աէնքօէպէնի պիտի երթային , ուր էր դատաւորը , հօգմը հակառակ ըլլալով՝ ձիաւորներէն մէկն առաջարկեց՝ որ զԳէորդ վստայօրկի դղեակը տանին : Հոն բանտ մը կար՝ յորում մեծ Մարգրիտ կոչուած պոհէմիացի կին մը բանտարկուած էր իւր գլխատման վերջին օրերը :

Գէորդ բոլորովին անմեղ , յանձն առաւ այս ճակատագիրը : Այն աւերակաց առջևէն անցան , զորոնք տեսած էր՝ երբ զինքն ողբեգրող հօրն ու մօրը հեռ թաղման մը հանդիսին կերթային , որուն առթիւ զգալի ցած ուրախութիւնն երբեք չէր ուզացած :

Ինչպէս նոյն ատեն , հիմայ ալ վստայօրկի բախին մէջ անուշ հոտեր բուրող կակղիներ , ծաղկեալ շամբուկներ դառաւ :

Այս անդամ գլեակին մէջ մտաւ , բայց չէ թէ ինչ պէս որ յառաջ մտնելու վախաքած էր , անոր սքանչելեաց վրայ դարմանալու համար : Հին շէնքին կտորներուն մէկուն ետեւ պահեմիացի կնոջ արդեւանոց եղած խաւարչտին տեղ մը իջեցուցին զԴէորդ : Այս պահեմիացին հինգ տղայ մորթած էր սրտերնին ուտելու համար : Այնպէս համազուած էր , որ եթէ երկու տղայ ալ կարենար մորթել , ինքզինք անտեսանելի ընելու , և օգին մէջ թռչելու կարողութիւնը պիտի ստանար :

Նոյն տեղը խեղճ և կարծր խշտեակ մը կար . Գէորդ , խիղճը բոլորովին հանդարտ , անվիրով պիտի հանդատանար խշտեակին մէջ , եթէ իւր խորհրդածութիւնները զինքը չխռովէին կախարդ կիներ միաքր բերելով : Վհկաց գիշերային ժողովոյ և աստանայներու պատմութիւնները , զորս լսած էր , հոգւոյն մէջ եկան և դոյզն աղաղակ մը զինքը կղարհուրեցունէր : Քիչ մը սիրտ կառնէր յիշելով կակղիներն և ծաղկեալ շամբուկները , իւր խաղաղ մանկութիւնն և իւր բարի և պարկեշտ ծնողքն , որոնց օրինակին հետեւած էր միշտ :

Հետեւեալ առաւօտ , քաղաքը տարին զինքը եւ բանտի մը մէջ վախեցին , որ Վսսպորկի բանտէն տարբերութիւն չունէր : Նոյն միջոցներուն կառավարութեան ատեանները ռամիկ ժողովրդեան գէմ խիտ կը վարուէին . չնչին յանցանքի համար՝ զարհուրելի պատժոյ կամ տուգանաց կդատապարտէին յանցաւորը : Բարեբաղդաբար , գատաւորը՝ որ Գէորգին գործոյն տեղեկացաւ , իսկոյն դատաստանի չենթարկեց զինքը , բայց եւ այնպէս թշուառն իւր ցուրտ եւ մութ խցիին մէջ էր : Միշտ կմտածէր եւ կհարցնէր ինքնիրեն՝ թէ ինչու այսպիսի վիճակ պիտի ունենար , մինչդեռ եւ ոչ մէկ յանցանք մը գործած էր : Վերջապէս ըսաւ . այս առեղծուածն հանդերձեալ կենաց մէջ պիտի բացատրուի ինձի : Անմահութեան հաւատքը՝ զոր եղբւր յանապի ձկնորսաց ողորմելի խրճիթին մէջ ստացած էր , եւ զոր իւր երեւելի Սպանիացի հայրը կուրանար , մութութեան , տխրութեան , վհատութեան եւ յուսահատութեան ծոցին մէջ՝ լոյս , մխիթարութիւն , զօրու

Թիւնքեւ անխաբ՝ Աստուծոյ շնորհքն եղաւ իրեն :

Սմբողջ ժամեր կողկողալի եւ հեծեծագին հառաչանքներ կարձակէր սրտին խորէն : Նոյն շատեն զինքը շրջապատող տխուր լուծեան ախանջ կռնէր , որուն յանկարծ դարնան մըրիկներէ պատճառած ծովու մըռնչիւնը կ'յաջորդէր , ախպիտի մռնչիւն մը՝ որ կարծես թէ քանի մը միլիոն կառք կամարի մը վրայէ կանցնին . այս գովիւնը կարծես Գէորգին համար գեղդ եղանք մ'էր , եւ Ռիկիանոսին վրայ աղաւտ նաւարկելու ժամանակը կ'յիշեցունէր իրեն :

— Ո՛հ , լաւ է ազատ ըլլալ , կրէր ինքնին , թէ եռօրեց աման չունենամ եւ ցնցոտիներ հագնիմ — : Այս խորհրդածութենէն սիրտը կ'յուզէր , բռունցիով իւր բանտին դուռը կ'զարնէր :

Վերջապէս իւր թշուառութեան վախճանն հասաւ , ամիսներով՝ դրեթէ տարիի մը չափ բանտին մէջ կենալէն յետոյ :

Թափառապրջիկ ձեռնաճառ մը որ Նիս — աւագակ կիցուէր , կառավարութեան միջոցաւ ձերբակալ եղաւ թեթեւ յանցանքի մը համար : Դատին մէջ յայտնի եղաւ թէ Նիսն է գՄարթէն սպաննողն ալ :

Ռճկրդ կատարուած իրիկունը , Մարթէն իր ընկերներովր կապելանոց դացած էր անոնց ալ իւր երջանկութենէն մասն հանելու : Բաւական օդի խմիւռներ տուաւ անոնց , ինքն ալ խմեց , բայց սովորականէն աւելի : Երբ լաւ մը բորբոքեցաւ , սկսաւ շագիւղալիւ եւ պարծիլ : Խմացուց թէ յառուկ իրեն համար տուն մը ունի հիմալ : — Ինչպէս կարելի է , — բտաւ Նիս , որ հոններ կայ կգանուէր : — Ի՛հ , ստակով , — պատասխանեց Մարթէն , դրպանին զարներով եւ քնչաւեւ ուամկի մը պէս հպարտանալով : Այս անսովործութիւնը իւր կորուստը սահմանեց : Երբ կապել անոցէն դուրս երաւ , Նիս ետեւէն դնաց , միան յարձակեցաւ եւ ունեցած դանակովր կոխորդօ ճեղքեց : Սակայն իւր գոհին դրպանին մէջ միայն քանի մը պղնձէ ստակ գտաւ :

Բոլոր այս եղելութիւնները արդարութեան ատենին

առջեւ յայտնուեցան եւ Գէորգ ազատեցաւ ։ Դատաւորն իրմէ ներումն խնդրելու ձեւ բռնեց ։ Գէորգ տրտնջեց՝ թէ ինչո՞ւ անմեղ ըլլալով , այնքան ամիս բանտարկութեան եւ տառապանոց հանդիպեցաւ ։ Նոյն առեւն դատաւորը քիչ մը խտուրտեալ խօսեցաւ հետը , եւ ըսաւ՝ թէ բանտէն աւելնելուդ շնորհակալ եղիր ինձ եւ երջանիկ համարէ ինքզինքդ , որովհետեւ եթէ կանուխ դատաստանի եսթարկուէիր , թերեւս մահուան դատապարտուէիր ։

Դարձեալ իրեն վրայ շատ գլծացին . քաղաքապետը քիչ մը ստակ տուաւ իրեն՝ ճամբայ ելնելու համար , եւ բարի քաղաքացի մ' ալ ղինքը տուն հրաւիրեց ճաշելու ։ Մի եւ նոյն օրը քաղաք հասաւ Աքակէնի վաճառականը , որուն քով երթալու դիտաւորութիւն ունէր Գէորգ՝ երբ բռնուեցաւ ։ Այս վաճառականը Պրէտն կկոչուէր . իմացաւ ինչ որ տեղի ունեցած էր , և երիտասարդին գլխուն եկածները ձախորդութիւն համարեցաւ ։ Մտածեց՝ որ այս դժնդակ փորձութիւնները մոռցունել տայ Գէորգին՝ և ցցունէ թէ աշխարհիս մէջ բարի մարդիկներ ալ կան ։

Մոռցիր , թողէ՛ տառապանքներդ , ըսաւ իրեն , այս վնասակար տարին ջնջենք կամ աւելի լաւը՝ այս տարուան օրացոյցը կրակը ձգենք ։ Քովս պիտի գաս Աքակէն գեղեցիկ քաղաքը ։

(Ծաղանակի .)

Դ Ա Ս Ե Ր

Ա Ռ Տ Ն Ի Ն Տ Ն Տ Ե Ս Ո Ւ Թ Ե Ա Ն

Զ.

Մարդ ուս զգացմանց վրայ ամենէն ուժով տալու
 րութիւն ընող բանը՝ յոնուն ընտանեաց իւր սրտին մէջ
 արթնցած ուրախութեան եւ երջանկութեան մաքուր
 զգացումն է ։ Ընտանիք անունը կ'իշխեցունէ մարդուս
 այն սլարութեբը՝ որ յատուկ են հայրական հեղինակու
 թեան ։ Կ'իշխեցունէ հայրերուն գորովը զաւակաց վրայ
 եւ զաւակաց երախտագիտութիւնը իրենց ծնողաց վրայ ։
 Ընտանիք բառին գաղափարին մէջ կ'հասկցուն նաեւ
 այն ձերացեալ ծառայները՝ որ նոյն ընտանեաց մէջ ապ
 րող անդամաց կեանքն ու մահը տեսեր են ։ Եւ այս ա
 ռարկայից յատուկ զգացմունքները կրեր են ։

Ընտանիք չկեցած տեղը՝ կամ ուր որ ասոր ձեւը
 կամ կազմութիւնը կատարեալ չէ, մարդոյ աչքերը տը
 խուր, եւ բարքերը խոշոր կը լինին ։ Քայց ուր որ ընտա
 նեաց բնական հիմերը գրուած են, զգացմունքը եւ
 բարքը ալ մէկ տեղ եկած են ։

Ընտանիքը որչափ աղբիւր է վայելմանց, նոյնչափ ալ
 աղբիւր է ցաւոց եւ տանջանաց ։ Նոյն են վորձու
 թիւնները՝ սրտիք ընտանիքի յատուկ եղած առաքինու
 թիւնները վտանգի կրերեն ։ մէջը գանաւոյ տնդամները
 վտտիտակի իրարու սլարութ ունին, որոնք եթէ կատա
 րուին՝ ընտանիքը ընտանիք կընեն ։

Ամուսնաց, ծնողաց եւ զաւակաց մէջ եղած յարա

բերութիւնները բնական են . առանց ծանր յանցաւորութեան կարելի չէ այս յարաբերութիւնները մոռնալ :

Այս ժամանակիս մէջ ծնողաց իրենց զաւակներուն հետ ունեցած յարաբերութիւնը՝ ասկէց առջի ժամանակաց յարաբերութեան չնմանիր . Զաւակունք ընտանեաց մէջ հիմայ խիստ մեծ տեղ բռնած են , ծնողք զանոնք քովերնին շատ կպահեն , անոց համար միայն կաշխատին , աւելի կաշխատին անոնց դաստիարակութեան , աւելի կմտածեն անոնց բարեկեցութեան վրայ , եւ աւելի կհաւատան եւ կընդունին անոնց կարծիքները . Գոգցես տղայք եղած են իրենց տան մեծերը : Կարծեմ թէ ընտանիքն ալ ընդհանրապէս մարդկային ընկերութեան նման բարձր նպատակի մը կհայի այսօր , նպատակի մը՝ որ բարոյական է , եւ յարմար մարդուս արժանեաց եւ Աստուծոյ նպատակին : Բայց ամէն յառաջագիւմութիւն՝ գեղծմունք եւ խառնակութիւն ու նենայիմ յիշուին պէս , այս ալ իւր գեղծմունքն ունեցած է :

Զաւակունք չափազանց երես գտած են , ծնողք ալ իրենց զաւակին մէկ ծանր դէպքին վրայ յիմարելու աստիճան սգաւոր կըլլան : Ընդհակառակն ծնողաց աղքեցութիւնը պէտք է մնայ միշտ տան մէջ , պէտք է պաշտօնին իբրեւ թերափեր (տան մէջ պահուած հին կուռքեր) . Եւ մանաւանդ այս ժամանակիս՝ որ բնականապէս ծնողաց իրաւունքն յաւելցած ըլլալու է՝ քանի՜ որ դժուարութիւնք ալ յաւելցած են :

Տղայք ապաքէն կտեսնեն ամէն օր՝ թէ իրենց կրթութեան համար ի՞նչ դժուարութիւն կքաշեն , զիրենք բարձր դպրոցներ դնելու համար ո՛րչափ խնայութիւն և անձնական զրկողութիւններ ընելու կըլլան և կընեն . Գիտեն զաւակունք՝ թէ իրենց դաստիարակութիւնը պայծառ ապագայի համար է . ընտանեաց մէջ իրենց հպարտ և գոռոզ մէկն ըլլալուն վրայ երազ չեն տեսներ ծնողք , այլ միայն իմաստուն և գեղեցիկ խնամածութեամբ ընտանեաց հարստութիւնն ու վիճակը ապահովելը կփափաքին , աղջիկ զաւակն ալ՝ որուն

դաստիարակութեան համար ջանք և ծախք կրնեն ծընողք , դիտէ՝ թէ իրեն այս օժիտը՝ դաստիարակութիւնը, որչափ դժուարութեամբ կպատրաստեն ծնողք :

Ծնողք այսօր կերպ մը բարեկամներ են իրենց զաւակաց , բայց այս կերպն աւելի ծանրացուցած է իրենց պարտքը : Շատ իրաւամբ փոխարէն կսպասեն ուրեմն զաւակներէն իրենց ծերութեան ատեն :

Աղջիկ զաւակը՝ երբ դաստիարակուած կըլլայ , տանը նեցուկն ու խնդութիւնն է . ասոր առջեւ ամէն բան կկենդանանայ , ծերացեալ հայրն ու մայրը՝ որոց հերքը ճերմկուցած է ժամանակը , ձեռքերնէն զացած գեղեցկութեան , յատկութիւններն ասոր վրայ կը տեսնեն եւ կուրախանան : Որչափ տկարութիւնը վերայնին զօրանայ , նոյնչափ աւելի աղջիկ զաւակը պէտք է սէր եւ կարեկցութիւն ցույնէ : Երբ աչքերնին տկարանայ , գրուած մը կարդալով կրնայ ուրախացնել զանոնք :

Եթէ պատմութիւն ընել կսիրեն , ինչպէս սովորաբար կսիրեն ծերերը յիշողութիւննին հարուստ եւ լցուն ըլլալուն համար , թողներուն ուշադրութեամբ մտիկ ընել տալը՝ մեծ հաճոյք կուտայ իրենց : Ժամանակի մէջ շատ ապերախտ եղած են զստիւնք իրենց ծնողաց դէմ : Իրենց առջեւ բացուած անբարոյական վէպեր՝ բոլորովին ինքնազուխ ըրած են զիրենք , եւ այսօր շատ հայրեր իրենց զաւակին վիճակ մ' ընտրելուն վրայ հայրական իշխանութիւն բանեցնելու անկարող եղած են :

Բայց ընտանեաց ճշմարիտ վիճակն այս չէ . զաւակունք պարտաւոր են խոր հնազանդութիւն ընել իրենց ծնողացը կամաց . որովհետեւ ծնողք իրենց զաւակաց բնաւ գիտնալով դէշ ապագայ չեն խորհիր :

Հին պատմութեանց մէջ երբեմն սլոգիական հնազանդութեան գեղեցիկ օրինակներ կտեսնեմք : Աբրահամ՝ երբոր Աստուծոյ հրամանին համեմատ զինքը զոհելու կամք ունենալն յայտնեց իւր իսահակ զաւակին , իսկոյն հնազանդեցաւ իսահակ , եւ փայտի չեր-

տերուն վրայ կամակարգեալք զօհուելու պատրաստ
ուեցաւ : Յեղիթայեայ դուստրը երբ իւր հօրն ուխտա-
դրութիւնն իմացաւ, սիրով յանձն առաւ, միայն երկու
ամիս խնդրեց. երթող իւր ընկերայ հետ եւ իւր կու-
տութիւնը սրբալ : Քանի՞ աղջիկ դուակ կրնաս դնել
հինց՝ որ ծնողացը կամաց հակառակ երկատարդի մը
վրայ ունեցած ձախող սերերնին զօհն, եւ փոխադար-
ձարար քանի՞ պատանի կամ երկատարդ կրնաս գըտ-
նել՝ որ իրենց ծնողաց որդւոյ միմեկին յօժարութիւն և
կամակար պատրաստութիւն ունենան : Այսօր ընդհա-
կառակը կռենուի շատ անգամ հին պատմութեանց ըս-
տադարձած սղդիակն հնազանդութեան :

Ասոր պատճառն աղջկանց դատախարակութեան ան-
կարգ ըլլալն է . պէտք և սովորեցնել թէ աղջիկ մը իրրեւ
կին և իրրեւ մայր ի՞նչ երթութիւն առնելու է .

Այր և կին ուրիշ ջանք պիտի չառնենան՝ ըայց մի-
այն իրարու եղջամեութեան և զուակաց դատախարա-
կութեան պիտի աշխատին : Եթէ այս ջանքը միայն կե-
նայ, ամուսնութեան խորհրդատան մէջ չեն կրնար մտ-
նել այն անար և տղի՞ սովորութիւնք, որով՝ ինչպէս
շատ ընտանեաց պատահած է, ամուսիններ իրարմէ զատ
կրնակին : Ազրուտի հարկուօրութիւնն ու դորձերը եր-
բար այրը տունէն դուրս կ'հանեն, և կռօնքնն օր մը
կամ շաբաթ մը, անիս մը կամ ասուլոյն մէկ մտադ դուր-
սերն անցունելու, դժգոհութիւն մը չկրնար երեւան
դալ . որովհետեւ վատհալութեան արժանի կին մը՝ և
իւր պարտքը հանցօղ մայր մը կ'ընողու տունը . ըայց
երբ իւր տանը մէջ չգտած զրօտանքը դուրսը դնելու
համար կերթայ, այն ատեն ի հարկէ՝ դժգոհութիւն
անդի կուենայ :

Ի՞նչ սրտաշարժ է կրօնքով սրբուած և խոր համա-
կրօնութեան վրայ հիմնուած ամուսնութիւնը, յորում եր-
կու հոգիներ յիար կապուած են զիրար սիրելու, իրա-
րու ըսած հասկնալու, և իրարու օգնելու համար :
Այս սրտաշարժ տեսարանին համեմուտ համար՝ պէտք
չէ որ աղջիկն աճապարանօք ամուսնութեան դաշնա-

դրութեան ներքեւ իյնայ՝ առանց այս դաշանց առա-
ջինութիւնն ու պարտքերը ստիճելու, առանց պէտք
եղած չափահատութիւն ունենալու, և առանց ճանչնա-
լու կամ ճանչնալու կարողութիւնն ունենալու այն երկ-
տասարդը՝ որուն կենաց մէջ իր կեանքը խառնելու հա-
մար՝ հետը պիտի ամուսնանայ :

Այրը իւր կնոջ միայն սիրոյն վրայ չկրնար վստա-
հիլ տաղանդն ալ կարեւոր է, որպէս զի երկուքին ամուս-
նական կապակցութիւնն ուժով և ամրապինդ ըլլայ :
Պէտք է նախ ամուսնացելոյ մտքերն իրարու կապուի,
որպէս զի սրտերնին ալ կապուի : Այս կերպով յաջողած
կապակցութիւնն անքակտելի կըլլայ : Ահաւասիկ ասոր
համար է՝ որ մեր Ս. Եկեղեցին ուրիշ կարեւոր պայ-
մաններու հետ գեղեցիկ խորհրդով և վայելչապէս կա-
նոնադրած է՝ որպէսզի ամուսնացեալք պսակի սուրբ
խորհուրդն ընդունելէ յառաջ՝ հրապարակաւ և ան-
ձին գիտակցութեամբ և իրերաց ծանօթութեամբ իշան-
ութին, և ժամանակ մը այնպէս կմնան, որ տտեն յերկուց
կողմանց թէ՛ զիրար կհասկնան, և թէ՛ մէկմէկու սիրոյ
վրայ կամրաւորուին, մինչդեռ պատահած է շատ անգամ՝
որ արտօրանքով և անողուշութեամբ՝ Լիայով խաբ-
ուող ցածրներ կըլլան, և չարաչար գոտութիւնք և
դայթակցութիւնք տեղի կսւենան :

Այս ըսելով չենք կրնար գովել դանոնք՝ որոնք իբր
թէ ազատամտութեամբ կամ՝ զիրար հասկնալու նպատա-
կաւ՝ նշանադրութեան պայմանաժամին մէջ իրարու կը-
յաճախեն, եւ գոթադրաբար շատ անգամ՝ սիրոյ ծաղիկ
կը տարածամ թօշնեցունելով՝ փոխանակ մէկմէկու սի-
րոյ վրայ հաստատուելու, ընդհակառակն ատել կսկը-
սին : Ասիկա ծնողաց անփութութենէն ալ յառաջ կու-
գայ : Եսկերելի են անոնք ալ՝ որ անպէտ ծախքերով նը-
շանադրութեան միջոցին իրարու վրայ կժանրանան, եւ
ի վախճանի՝ կսկսին զիրար դատաւիտել :

Ուրեմն ո՞րչափ օգտակար եւ բարի է եկեղեցւոյ
սահմանադրութեան եւ կանոնաց հպատակիլ, զոր խո-
թել կ'յանդգնին ապերասան եւ անխեղք մարդիկ :

Թ Ղ Թ Ա Կ Յ Ո Ւ Թ Ի Ի Ն

. . . Խմբագրութիւն Յուսոյ .

Պատրիարքի ընտրութիւնը կատարուեցաւ յանձին Ներսէս սրբազան արք եպիսկոպոսի վարժապետեան ։ Անցեալ նամակիս մէջ դրած էի ձեզ թէ այսուհետեւ պատրիարքները հրաժարական պիտի տան իրենց վրայ կատարուած ընտրութենէն , ապի կգուշակէի նորընտիր պատրիարքի տրամադրութենէն՝ որ միայն ընտրելի էր , և խոյս կուտար միշտ ։ Սակայն ուրախ եղաւ ազգը՝ որ եկեղեցականներուն անձնանուէր ըլլալուն փորձը տեսաւ այս նորընտիր արժանի պատրիարքի վրայ ։ Անձնանուէր ըսի . սրովհետեւ ընտրուողները կրնգուշին ազգի հրաւերը՝ դիմնալով հանդերձ թէ քանի մը տարիներէ ՚ի վեր պատրիարքութեան աթոռը Գողգոթա՝ եղած է , ինչպէս Մատթան այլաբանեց , ուր կեղքեն մեր եկեղեցականները և կ'աբշտարուն վրան մինչեւ Հայր , Եւրոպայի ինչպէս զինքն ինքն ըսելով ներելու և այնպէս հոգի վիելու աստիճան ։

Նորընտիր պատրիարքի ճառը , զոր յատենի երես վտխանութեան ինքը՝ կարդաց օրինական ուխտը կատարելէ յառաջ՝ հրատարակեցին լրագիրք ։ Ղ.ա.ք այս դրուածին վրայ ի՛նչ դիտարութիւն կամ արժէք գրիք չդետեմ , դեռ այս տեղ ալ ոչ ոք բան մը չդիտեց , միայն մէկ թերթի մէջ կարդացինք Ուրիշ Դոմէն Էն հարցման պատասխանելու կերպով դրուած մը ։ Մարդիկ ներող չեն , կըսուի . բայց նոր պաշտօնէից առաջին քայլերն , ինչպէս ալ ըլլան , դատելու շատ դանդաղ են մարդիկ ։ Ես ալ բան մը չունիմ ըսելու , կ'ահեմ կար-

ծիքս, ինչպէս շատերը կ'ազննէն եւ մարդ են, այսինքն
գատումն եւ ազատութիւն ունին :

* *

✱

Համագումար ժողովր, որուն վրայ դրեցի Ձեզ ա-
ռաջին նամակիս մէջ, խաչատուր սրբազանի խնդրոյն
բոլորը դարձաւ, ինչպէս բռնի կանչուած բժիշկներ ան-
դարմանելի հիւանդին բոլոր կ'առնան, եւ բան մը
չկրնալով ընել, գրուեցաւ : Ասկէ ետքը դարձեալ դու
մարեցաւ պատրիարքական ընտրելեաց ցանկ մը պատ-
րաստելու համար եւ պատրաստեց, քանի մը եպիսկո-
պոսներ դուրս մնալով առանձնէնք եպիսկոպոսի վրայ
ընտրութիւն կատարեց, խրիմեան սորոզան ալ դուրս
մնացած էր այն ժողովի քուէարկած զուգակէն : Կար-
ծեօք կրսեմ, առի առիմ եղաւ երեսփոխանաց մէկ քա-
նիններուն թշնամանել Համագումար ժողովր : Երեսփո-
խանաց այն մասը՝ որ պատրիարքական ընտրելեաց ցան-
կին վրայ Համագումարի քուէն կամ ազատութիւնը դա-
տապարտել կուէր, նմանեցուն այն երեսփոխարդին՝
որ մայեդին տարիմամբ իւր սիրելին կ'ապանանէ չհան-
դուրժելով տեսնել զայն օտարին գրկաց մէջ : Այսպէս
քիչ մնաց սահմանադրական կամ քուէի ազատութիւնը
պիտի ապանանուէր Համագումարի գրկաց մէջ : Եկեղե-
ցական հարք իւրեանց քուէն կամ ազատութիւնը օրի-
նօք դրկած՝ ոչ ումեք պատասխանատու եմք, կամ այն
չափ ազատութիւն ունիմք մեր քուէի վրայ՝ մնչեւ աչ-
խարհի վրայ մէկը չկայ՝ որ առի մնչէ ինչ կ'առնէ : Երես-
փոխանք առաւել կ'ապրանային, բայց վերջապէս ամե-
նաչնչին բաղատութեան մ' առջեւ գիջան, այն է՝ Սահ-
մանագրութեան վրայ երկդ լոսի բոլորը քանցանք մը կա-
պելով : Բայց ի՞նչ չնչին պահանջում : Մեծ դպրացման
բոցեր երբեմն շատ ոչ ինչ բանով կշիջանին, երբեմն

առերեւոյթ յաղթութիւնը կամ վարկած մը մեծ պարտութիւններու փոխանակագլին կսեպէ մեր յաղթասիրութիւնը : Չէի կրնար հասկնալ թէ արդեօք եկեղեցականք երեսփոխանութեան այս մասին կրից դէմ խաղ ընել կուղէին , երբ անոնց հարցումներէն շատ հեռուն դէպ 'ի վեր ելլելով Եկեղեցւոյ եւ Աստուծոյ միայն պատասխանատու եմք ըսելով կանցնէին , եւ քիչ մնաց 1866ի իրաւաբանութեան խնդիրը կամ դժտութեան խընձորը պիտի գլորէր երեսփոխանութեան ժողովոյ մէջ :

Ասհմանագ ըութեան մէջ երկգիմի ըսուած յօդուածը սա է :

“ Եկեղեցական համագումար ժողովը ընտրելաց ցուցակ մը կալարասաւ գաղտնի քուէարկութեամբ , այսինքն իւրաքանչիւր անգամ թողթոյ մը վրայ կգրէ այն ամէն եպիսկոպոսաց անունները , զորս կրօնական մասին անընդունելի չհամարիր ” :

Երկգիմիութիւնը տոպէս կմեկնուէր՝ թէ Համագումարը եպիսկոպոսաց մէկ քանին իւր քուէէն դուրս ճշդ ելով՝ ասոնց համար վճիռ տուած կրոյաց՝ թէ անընդունելի են ասոնք իրբեւ հերետիկոս կամ հերձուածող :

Բայց չէ այսպէս , որովհետեւ պատրիարքութեան համար անընդունելի կաղաւջանող կրօնական թէութիւնները միայն ասոնք չեն , որ ուղղակի հետնութեամբ պատրիարքութեան համար չորոշուածը հերետիկոս կամ հերձուածող եղած ըլլայ , Պատրիարքութեան համար կրօնական մասին անընդունելի կհամարուի այն եպիսկոպոսը , որ քստ հին սովորութեան 'ի վաղուց հետեւ պատրիարքութեան համար սահմանուել եպիսկոպոսաց կարգէն չոյլ : ր , այն եպիսկոպոսը , որ միաբանութեան կամ թեմի եպիսկոպոսը մնալու կրօնական բաւականութիւնն ունի , բայց պատրիարքական տէրութեան արքեպիսկոպոսն ըլլալու ոչ բաւական հմտութիւն ունի , և ոչ կրօնական մեծ և քնդարձակ ասպարիպի բնթոյցքը կատարելու փորձառութիւն և քաջութիւն : Համագումարը կրօնական մասին անընդունելի չհամարուծ եպիսկոպոսներուն վրայ քուէարկելով՝ այն եպիսկոպոսներուն

յուզակը տուած կըլլայ , որ Մայր աթոռոյ իրաւասու թեան անհնազանդ չեն , որ եկեղեցւոյ վիճակին վրայ թերութումն և անոր ծառայելու անյաջողակ չեն , Այս պէս չեղողները ոչ—անընդունելիներն են՝ ո՛չ թէ յե պիսկոպոսութեան իւրեանց մասնական թեմին , այլ ՚ի պատրիարքութեան Տաճկաստան աշխարհի բոլոր թեմին : Ամենքն ալ անօթ ընդունին են . բայց տասն լիար հեղուկ մէջը դնելու համար հինգ լիար պարունակելու չափ մեծ եղողը չեն առներ . առջևենիս եղած չափին համար ամենքն ալ անօթ են , բայց ոչ ամենքն ալ նոյն չափով մեր գործածութեանն անխտիր ընդունելի : Ամենքըն ալ հաւատարիմ են , բայց ուրիշ է , ինչպէս աւետարանի տաւիը կըյայտնէ , հինգ քաղաքացի վերակացուն , և ուրիշ՝ տասն քաղաքացի : Այս իմաստով երկդ խմութիւն չմնար Սահմանադրութեան մէջ . գրուածը երկդ խմի է եղեր ըսելով եղած շնորհումը՝ մեծ բայց նիւառ և առանց պատճառի լայ մը խափանելու համար հնարուած խաղաղիկն է , ինչպէս կ'պատահի երբեմին տղայոց անխմատ պահանջումներուն դէմ , բազար ձակապէս երկդ խմի չէ այն գրուածը՝ և մեր կարծիքէն զատ ուրիշ բաղատորութիւն չէ կ'տեսլի տալ այն պրպարտեալ յօգուածին , կրօնական մասին անընդունելի չը համարուածն ըսելով՝ ոչ—հերիախկոսը և ոչ—հերձուածողը չհասկցուիր . որովհետեւ կրօնական համագումար ժողովրդայնպէս կարծած մէկ եկեղեցականը եպիսկոպոս չ'թողուր , երբոր հերետիկոսութիւնը կամ հերձուածականութիւնը երևան գայ :

✱ ✱

✱

Ձեղնէ աւելի կրօնական եզայ կրօնական խնդրոց մէջ . բայց մեր երեսփոխաններն ալ ցանկէ դուրս մը՝ նաղած կրօնականաց պատուոյն կրօնականներէ աւելի

նախանձախնդիր եղան : Անշուշտ Շարունակի հայ երէցն ալ
կոյնէք , որ երէցներու կամ կրօնականներու պաշտպա-
նութիւն զրելու տեղ՝ հակառակը կզրէր Մատիսի մէջ ,
և Զեր եպիսկոպոսի գէմալդրեց՝ մանկահասակ եպիսկոպոս
չեղով , թերեւս չգիտնալով՝ թէ մանկութեամբ եպիսկո-
պոսացեալ Տիմոթէոսներ կըլլան՝ որ ոչ միայն իրենց ման-
կութիւնը արհամարհ չեն ընեն , այլ և այս շնորհքի մեծութեան
թիւնը փոքր անթիւներու մէջ զարմանալի կերեցունեն :
Այսպէսով տուրեաւը հաւասարակշիռ կուգայ՝ եթէ
զիս շարունակող երիցուն՝ և զանի ալիմ՝ տեղս փոխա-
դրէք :

Այս երէցն ալ Մատիսի մէջ շատ մ' երկայն «խոս-
եաներ երգեց . բայց ինչ եղանակ երգելը մարդ չհաս-
կըցաւ : Օրուան խնդիրներուն վրայ քալեց , բայց ինչ
պէս խնդիրները՝ նոյնպէս եւ ինքը ծռմախելով սազա-
պածեմ՝ մինչեւ չուզած տեղն ելաւ : Երէց բառին պէս
ինքն ալ գրուածն ալ երկգիմի կամ երկանիչ եղան : Ա-
ռաջին յօդուածին մէջ խրիմեան սրբազանը արդարա-
յընեւու համար կիսուէր ըսելով՝ թէ խրիմեան երեսուցե-
փոքր չըլլաւ իւր հեռագրով . որպէս թէ յանցանքը դու-
րած յանցանքին հետեւութեամբ յանցանք կըլլայ ,
կամ գողութեան համար տուն մտնողը բան մը չկրնալ
գողնալուն համար գող չըլլար : Այլ երրորդ յօդուածին
մէջ կգանդատէր՝ թէ ինչո՞ւ երեսփոխանութիւնը պատ-
րիարքի հրաժարականը չընդունած պատրիարք ընտրել
կուգէ , եւ ընտրուողն ալ կըլլայ , եւ պատրիարքի անձը
կարեւորութիւն չունի կըսէր . բայց Օրագրի ներսէս
եպիսկոպոսի վրայ ըրած քննադատութիւնը կմեղադրէր :
Այս երէցին համար խրիմեան հրաժարած էր եւ չէր ,
ներսէս եպիսկոպոս ընտրելի էր եւ չէր : Այս բաղմա-
դունեան փլնմով երէցը՝ ինչպէս առաջիկայ խնդրոց՝
նոյնպէս իւր պաշտօնին երկաբնակն ըլլալու է :

Լրագիրները իրենցմէ ընտրելի չառաջարկեցին, բայց ՚ի լրագրէ մը՝ որուն սկզբունքն էր գողցես տեղապահները պատրիարք սկան ընտրելի ներկայացնել, բայց ասալ ներսէս սրբազանի վրայ ընտրութիւն առաջարկելով խօսելէլոյն մարգարէն ալէս բան մ'ըրաւ. Ամենուն մնաց մէջ ներսէս սրբազանի պատրիարքութիւնը առաջարկուած էր. զի ասոր վրայ յետ հրաժարեցուցման Պօղոս Թաքթաքեան պատրիարքի, երեսփոխանութեան մեծագոյն մասին կարծիքը պաշարուած էր, բայց համազումարի քուէարկած ցուցակին մէջ անունը չկրնալ տեսնուելուն համար ետ մնաց, մինչև որ Երեսփոխանութիւնը ետ դարձուց Համազումարի ցուցակը, եւ այս յաջողութիւնը կուգէին այս անդամ ձեռք բերել աշակողմեան կոչուած Երեսփոխանութեան անդամները. Սակայն պատրիարքութեան սահմանեալ եպիսկոպոսաց կարգէն չըլլալը առաջարկուեցաւ եւ ետ մնաց.

Այլ թէ ընտրելի չունէին լրագիրները, այլ զգուշացան, որովհետեւ մեծապէս կոտորուեցան խրիմեանի ընտրութեան վրայ դրած ճառերնաւն եւ հրաժարման համար խօսածներնուն անպատասպարելի հակառութեանց առջեւ:

Ուրախ ալեւք է ըլլանք՝ որ նորընտիր Սրբազանը լրագիրներուն ծաղկաղարդը չվայելիլուն համար բաւականապէս մեծ կամ չարչարանայ որբաթն ալ պիտի չտեսնէ:

22 Մայիս 1874

՚ի Կոստանդնուպոլիս.

Ձերդ բարեկամ

ՍՏԵՓԱՆԷ.

Առ . . . Խմբագրութիւն Յոյս ամսագրոյ .

Հաճեցէք ներկայիս հրատարակել Ձեր պատուական ամսաթերթին մէջ յարապատասխան անկեղծ զգացմանցս:

կոյրը՝ արևուն ճառագայթից, տգէտ՝ մտաց լուսոյ պէտք ունի. մտաց արև գիտութիւնն է, գիտութեան ջահ վարժոցք և մամուլ են. որ աղգ որ այս բիւրմոմեայ ջահերը ձեռք առած կընթանայ, գիտութեանց ոսկեղէն ճառագայթներով կլուսափայլի. Աղգերուն ովկիանու անդունդք պատռելու և ալիքները արհամարհելու համար շոգեմուղ նաւաց հանգոյն՝ ջուր, հուր, ուղեցոյց և նաւապետ հարկ է. վարժոցըն է ջուր, մամուլն է հուր, որ զօրութիւն կուտայ նաւին. օրէնքը ուղեցոյց. իսկ առաջնորդք են նաւապետ՝ որ իրենց խորհուն գիտակցութեամբ զմեզ կառաջնորդեն յապագայ դարս երանութեան դարաստն. ասոնք են ազգին յոյս. ասոնք են արեւե քի սյն մեծ աստղ՝ զոր Բաղդէացի հովիւք և Եգիպտացի քուրմք իրենց պայծառ հորիզոնին վրայ դիտեցին, և արևմուտք զայն համաստեղութեան դասաւորեց, և արդլուսափայլ ճաճանչներով կշուշողայ, զմեզ մթութեան և խաւարի մէջ ձգելով. գիշեր եղաւ, խարխալեցանք և խոշտանդեցանք. Ալ բաւ է. առնունք քայլերը. վառենք ջահերը, գիմենք դէպ ՚ի լոյս, և արդէն Մասեաց գագաթը իւր նարօտ հիւսեց. արեւլքի անդրանիկ սահմանադրական տիտղոսով սլատուեցանք յարևմտեայց. կրօնքը այս գիտութեանց պսակը կամ գագաթնակէտն է. Բեթլեհեմի մերի մանկան օրէնքը չընորհք և սէր է. ազատութիւն իբուրէ. լոյս կսիրէ. աւիւն կազդէ, և յառաջ կմղէ աղգերը՝ ուժգին քան զջուրն և հուր, արագ բիւր անգամ տաւիլի քան զլեքտրական հեղուկը. երանի՜ ազգին, որ այս քառեակ տարերքներով երբև նաւը դօտեւորուած, և կրօն իրեն գրօշ առած՝ Կրիթադէղ ալեաց մէջէն կսրանայ. անկումն անոր բաժին չէ. նա կանգուն է անդլորդելի, որչափ ալ հզօր ըլլայ ոսթին վայրագ և նենգժոտ.

Ժամանակ՝ որ ամեն բանի ծախիչ է, զանի կրկանգնէ բարձր ՚ի գլուխ աղգաց հոսանքին մէջ. զի կրօնքը ոսկի շղթայն է, գիտութիւն զանի ամրապընդող կռան է. քանի՜ զօրանայ ուսումն, կզօրանայ և կը-

րօնք . և եթէ բարդաւաճի մին , կբարդաւաճի և միւսն : Առանց գիտութեան կրօնքը մոլեռանդից ամբօխներ կյարուցանէ , որ կրօնից նախատինք են միայն և ո՛չ այլ ինչ . եթէ եւրոպիոյ մէջ կան կէտեր , որ գիտութիւն և կրօն հաշտ չեն իրարուհետ , այն ալ հաւատաքննութեան ատեան , խարոյկ , բանտ , մահ և եղուիթաց եղեռն են պատճառ , որ կրօնքը արհամարհելի ներկայացուցին աշխարհի , և պապական անսխալութեան անհեթեթ վարդապետութիւնը եղերանց եղեռն է :

Օն՝ հեռի մղենք մեզմէ այս խօսքերը , որ անօգուտ են , դի մեր հարք եղած են մեր վարդապետք գրեալ թէ ընդ միշտ , և բարեբար ժողովրդեան . և ո՞րք 'ի մէջ մեր սրբազան հարց Գրիգոր , Ներսէս , Սահակ և Մեսրոպ վսեմ անունները լսէ , և իր սիրտը չթրթռայ հայրենական աւիւնովը և երախտագիտական ոգեւորմամբ :

Նազարէթցի երկնային մարդը , որ լուսոյ ճառագայթներով եւ աստուածային պատգամներով աշխարհը յեղափոխեց , կըսէ . պէտք չէ ճրագը գրուանի տակ դնել , այլ պէտք է աշտանակի վրայ դնել որ լոյս տայ ամենուն : Մեր երիցս երանեալ սրբազան հարք լաւ խորհած եւ ըմբռնած են այն պատգամին միտք , եւ այդ խորհրդով վառեալ , լեւանց արտեւանները , բլերց դադաթը , կրօնի եւ գիտութեան ճահերը մշտավառ պահելու նպատակաւ Մենաստաններ կանգնեցին . կրօնի եւ ուսման զինուորք վառ եւ կաղմ արշաւեցին տգիտութեան հրօսից դէմ . ո՛հ , ի՞նչ պիտի ըլլար Հայ լեզուն , եթէ սօքա չըլլային աւանդապահ , աւանդ , որ չկան արդ . Սոյ , Սեւանայ , Մշոյ , Աղթամարոյ վաղեմի փառք եւ փայլ . ասոնք եւ ուրիշ բաղձաթիւ վանքեր կորսնցուցին եւ անհետ ըրին այն խորհուրդ եւ նախադադաւիարն , զոր մեր հարք խորհեր եւ 'ի գործ դրած էին . աւանդ , անոնք իրենց աննշան վիճակաւ նախնի փառաց տխուր նշմարանք են միայն :

Ժողովուրդք Հայոց , ուշ դիւնեք մեր վանքերուն ,

անոնք են մեր վառարանք , հոն կայծ կայ , որ մոխրի տակ մխայ . փայտ մատակարարենք , անոնք ճրագ են , ձէլծ եւ պատրոյդ տանք , որպէս զի վառին եւ լոյս տան մեր միջնցած երկրին :

Երբ ամսոյս 28 կիրակէ օր , ուր հաղարաւոր հայկազունք հայկական դքոյներով զարդարեալ նաւերով , վոսփորի ալիք պատուած այն դաշտ կղիմէին՝ ուր կարծես Հայեր ուխտած են ամի ամի այն ախուք իրենց նուագներովը գոռացունել , ես ձինստած լերանց եւ անտառաց մէջէն Հայուն մէկ նուիրական վայր կղիմէի , եւ մտացս տեսիլով դէպ 'ի հայրենի երկիր կսրանայի . անտառէ յանտառ , սարէ 'ի սար , ձորէ 'ի ձոր ելեւ իջելով այդ վայր հասայ : Այդ Արմաշու մեծապանծ մենաստանն էր . հոն տեսայ ժիրաժիր մեղուաց խումբ մը , որ կրօնի յոյս եւ մտաց լոյս միանգամայն կմատակարարէր . քանի՞ քաղցր , բարոյական՝ որ կրօնի խաւրիսին է՝ գիտութեանց հետ աւանդել Հայու սրամիտ որդւոց . լոյս եւ յոյս այն վանուց արագասլաց թեւեր են , եւ մամլոյն նշանարան . սէր փոխադարձ՝ միարանու թեան պսակ ու վարձ . որպէս զմայլեցայ , տեսնելով որ վարժոց , մամուլ , օրէնք եւ լուսամիտ գերապատիւ ղանահայր այն վանուց քառեակ տարերք եղած են , միտքս ինկաւ նախնի վանօրէից եւ վառք , եւ աչկունքս տամկացան :

Այդ Հայոց ժողովուրդ , Արմաշ աւետարանի աշտանակն է , որոյ լուսաւոր թեւերն են վարժոց եւ մամուլ , երկու լուսաւոր ջահեր , կրօնի շղթայիւք յիրար յօդած . նա կտենչայ լոյս սփռել , ոգի ներշնչել , տըգէտ Հայը գիտուն ընել . մատակարարեցէ՛ք ինչ որ նա կխնդրէ . այդ կանթեղին իւղ լցուցէք , այդ խաւրակին վրայ փայտ դրէք , մի՛ տաշեղ . եւ լոյս մեծ է՝ որ ընդ հուպ կգերազանցէ քան զՄխիթարեանս : Զի չկայ հոն Պապ՝ որ բռնանայ , կաշկանդէ , նա լոյս կուղէ մատակարարել , մենք ձէլծ տամք . ո՛վ որ այս չընէր , դաւաճան եւ ոճրագործ է , զի ժիրաժիր ձեռքերը կկաշկանդէ :

Անդրեմ Յեարք, որ ընդունիք այս տողերուն հետ
իմ անկեղծ զգացմանց եւ խորին շնորհակալեացս հա-
ւաստին, զոր առիթ ունեցայ Ձեզ ներկայացունել:

Մնամ

30 Մայիս 1874

Կ. Պոլիս. Օրթագիւղ

Ազգիս անձնանուէր

Զ. Մ. Համբարձումեան.

ՇՆՈՐՀԱԿԱԼԻՔ

Անոնք՝ որ ազգային նիւթական և գրական զարդացման սատարել կփութան, անոնք՝ որ եկեղեցին և անոր փառքը կսիրեն, և ազգային մանկուոյն յառաջագիւնէ խանձարոց՝ այն ինքն է դպրոցաց և վարժարանաց յարատեւութեան և զարդացման կնայաստեն, արդարեւ այն պիտիք արժանիք ունին հայրենեաց բարերար, հասարակաց ճշմարիտ բարեկամ, եկեղեցւոյ փառաց նախանձաւոր, և ի մի բան՝ ճշմարիտ մարդ անունը ժառանգելու :

Անուրանալի է՝ որ իւրաքանչիւր մարդ ըստ չափու կարողութեան՝ հասարակաց բարոյական յաջու գանձանակին մէջ կրնայ իւր ունեցածէն բաժին հանել, մի լումայ և եթ ունեցող թշուառ այրիէն սկսեալ մինչև վերին աստիճանի հարուստ մեծատունը : Սիկա պարտք մ'է, ուսկից հրաժարիլը անարդարանալի զանցառութիւն է : Երանի՜ անոնց՝ որ իրնայորդոր կսիրեն այս պարտքը կատարել, եկեղեցւոյ փառաց ձեռնտու՝ և ազգային վարժարանաց յառաջագիւնութեան բանիւ և արդեամբ քաջալեր հադիսանալով :

Այս կարգի առաքինի անձանց խմբէն է Մեծ . Տիգրան էֆէնտի կիւմիւշկէրտանեան՝ ազգասէր եւ բարեպաշտ ազգայինը, որ քանի մի շաբաթ յառաջ հանդերձ ընթանեօք ուխտաւորութեամբ Ս. Վանքս գալով՝ ինքնայօժար եւ կամակար սրտիւ ո'չ միայն իւր ուխտաւորութեան վայելուչ պարտքերն ըստ օրինի կատարեց,

այլ եւ 'ի խրախոյս եւ 'ի քաջալերութիւն Միաբանութեանս , հաճեցաւ իւր կողմանէ յատուկ սան մը նուիրել Ս. վանացս գիշերօթեայ ժառանգաւոր եւ թոշակաւոր վարժարանին ։

Ապաքէն մեր սիրելի աղգայինք մինչեւ ցարդ մեր Միաբանութեան աշխատութիւնն ու ակնկալութիւնը պսակած են , որով այսօր վարժարանին մէջ թէ՛ ժառանգաւոր եւ թէ՛ թոշակաւոր յիսնի չափ աշակերտներ կան , սակայն բացէն վարժարանին յառաջագիմութեան սատարողաց մէջ Տիգրան էֆէնտի առաջինն եղած է , ուստի այս մասին անիրաւութիւն չկրնար համարուիլ եթէ զինքը վարժարանին առաջին բարերարը կոչեմք եւ ամբողջ Միաբանութեանս եւ վարժարանին վերատեսչութեան կողմանէ հրապարակաւ ջերմ եւ խորին շնորհակալութիւն յայտնեմք նորին Մեծապատուութեան ։

Ա Յ Լ Ե Ի Ա Յ Լ

Նոր Խոհանոց : Գաղատիոյ եւ շրջակայից սոսկալի սովը անշուշտ շատ եղերական եւ քստմանելի տեսարաններ ներկայացուցած է , զոր երեւակայութիւնն իսկ կրնայ մեր աչաց առջեւ պատկերացունել՝ եթէ այն մարդածախ սովոյն եւ անոր աղետալի հետեւանաց վրայ վայրկեանական խորհրդածութիւն մ'ընեմք :

Այս սովը ուրիշ սովերու հետ կ'իշխեցունէ մեզ Եղիսէի օրով Սամարիոյ եօթնամեայ սովը , ուր կ'պատմեն Ս. Դիրք՝ եթէ երկու կին առ հարկի սովուն միաբանեցան փոփոխակի տղաքներնին եփել եւ ուտել . կ'իշխեցունէ մեզ պատմարան Յովհաննէս Ս. կաթուղիկոսի օրով Հայաստանի մէջ պատահած սարսափելի սովը՝ յորում տեղի ունեցած իրաց պատմութիւնն անհաւատալի կթուի՝ եթէ այսպիսի նմանօրինակ աղէտներ զանոնք չհաւատարմացունեն մեզ :

Գաղատիայէն եկող վերջին ճամբորդներ ստուգութեամբ կհաւաստեն մեզ՝ եթէ հոյր եւ մայր մը սովատանջութենէ բռնադատուած իրենց մէկ հատիկ մանկիկը կառնեն , եւ իրենց գլուղէն ուրիշ տեղ մը փոխադրուելով պարէն գտնելու համար ճամբայ կերնեն , Եղկելիներն արդէն անօթի՝ ճամբորդութեան տառապանքէն կսկսին աւելի նեղուիլ : Ոգետանջ քաղցը կսկսի աւելի ներգործել՝ իւր մանկիկն ու կինը մեռնելէ ազատելու համար օրերով անօթի անցնող թշուառ հօրը վրայ . կնուաղի եւ ճամբուն մէջ տեղը կիյնայ , բայց իւր կնոջ յորդորանքէն խրախուսեալ՝ երբ կերնէ եւ դիտելով հաղիւ քանի մը քայլ եւս յառաջ կերթայ , մօտալուտ մահն աչքին առջեւ կ'պատկերանայ , աչքերը

կխաւարին . յուսահատութիւնը միտքն ու հոգին յուղելով՝ սիրտ 'ի բերան կըսէ կնոջը .

— Սիրելիդ իմ , բան մը կխորհիմ , բայց
կինը կստիպէ՝ որ բացայայտ ըսէ . այն ատեն յուսահատ հայրը կ'այայտնէ . կխորհիմ՝ որ վերջապէս մեր մանկիկը մորթենք եւ ուտենք :

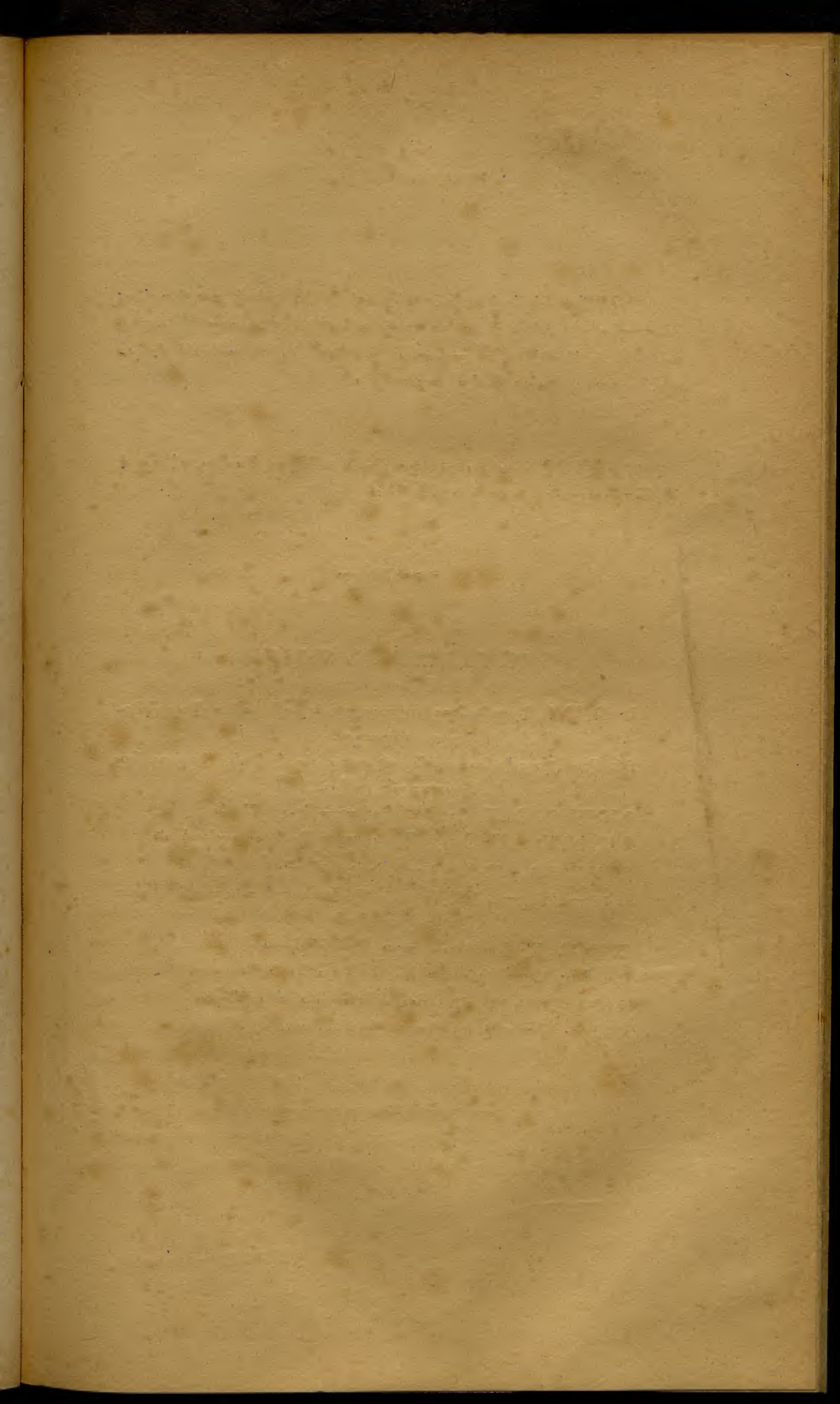
Ի՛նչ քստմնելի խորհուրդ . արդարեւ մարդկային մտածմանց եւ ծնողական փափուկ զգացմանց հակառակ՝ վայրենի եւ հրէշ խորհուրդ , բայց յուսահատութիւնն ու անօթութիւնը ի՛նչեր չէ ըրած :

Ողորմելի մայրը կամայ ակամայ կհաւանի , բայց պայմանաւ՝ որ քովի անտառը տանի , և հոն՝ դռնէ իւր աչքէն հեռի՝ այն անմեղ գառնուկը մորթէ :

Մանկիկն հօրը բազկացը կ'յանձնուի , այն բազկաց՝ որ ուրիշ ատեն զինքը կ'դժուէին , և վայրկեան մը վերջը՝ իւր կենաց ակամայ գահիճը պիտի ըլլային :

Թշուառ հայրը դէպ 'ի անտառը կխոտորի , և հազիւ քանի մը քայլ յառաջ կերթայ , ահաւասիկ ի՛նչ կը տեսնեն . զոյգ մը եղջերու կռուին մէջ ոստախիտ եղջիւրնին յիրար ագուցած՝ չեն կրնար զատուիլ . յուսահատ մարդը կ'թողու մանկիկը , և վրային յարձակելով՝ կ'աջողի անոնցմէ մէկը բռնել՝ անօթի մը յատուկ յուսահատ ուժով : Ուրախութեան աղաղակաւ ձայն կձգէ կնոջը . կհասնի և էրկանն օդներով՝ եղջերուն կմորթեն , և այն տեղ կրակ վառելով՝ կեփեն և իրենց ողետանջ քաղցն անցունելով՝ ճամբային կերթան :

Այսպէս Աստուած՝ որ իւր սիրոյն համար միամօր որդւոյն չինայող հօրը՝ Սաբելայ ծառին վրայէն եղջիւրներէ կախուած խոյ մը ցցուց , նոյնպէս սովուն երեսէն յուսահատ՝ իւր զաւակն ուտելու վայրենութեան դիմող հօրը , ուրիշ պատրաստական կերակուր մը՝ եղջերու մը ցոյց տալով՝ իւր Նախախնամութեան մէկ նոր հրաշալիքը կ'այայտնէ :

ՅՈՅՍ Ը կերեւի ամիսն անդամ մը 64 երեսէ բաղկացեալ
տեաքով մը : Գինն է ամին տեղւոյ համար մէկ տարին երեք
արծաթ մէճիտիէ : վեց ամսուան համար՝ երկու արծաթ մէճիտ
տիէ : առանց ծախուց ճանապարհի :

ՅՈՒՍՈՅ հետ յարաբերութիւնն ընելու համար պէտք է
թղթակցիլ յանուն խմբագրութեան :

ՍՏՈՐԱԳՐՈՒԹԵԱՆՆՆԵՐ

Կ. ՊՕԼԻՍ. Գրավաճառ եղբարք Գալաֆեան . Չաքմաք-
ճըլար եօզուշու :

ԲԵՐԱ . Եխալաճառ Ստեփան աղա Կիւլէրեան , Տօղրու եօզ
պարագան , թիւ 173 :

ՆԻԿՈՄԻԴԻԱ . Մ. Յովհաննէս աղա Եաղըճեան :

ՊԱՐՏԻՋԱԿ . Մ. Յարութիւն աղա Մ. Կարապետեան

ԱՏԱՐԱԶԱՐ . Պ. Արմենակ Յ. Երամեան

ՄԵԾ—ՆՈՐ — ԳԻԻՂ ԲԱԶԱՐՈՒ . Կարապետ աղա Մ. Անգր .
Շարապիւսեան

ՊՐՈՒՍԱ . Մ. Ստեփան աղա Թանկերեան

ԿԷՅՎԷ . Աղարիկ աղա Մ. Յ. Երամեան

ԱՆԴՐԻԱՆՈՒՊՕԼԻՍ . Թորգոմեան ընկերութիւն

ԿԱՐՍ . Մկրտիչ էֆէնտիւն հրաման

